

ELS ROTXOTXO, UNA NISSAGA DE NAIPERS DE BARCELONA AMB DOS-CENTS ANYS D'HISTÒRIA (1637-1821)

PALOMA SÁNCHEZ I ESTHER SARRÀ

BARCELONA

RESUM

Aquest article s'ocupa d'una de les més importants famílies de naipers de Barcelona, els Rotxotxo, des dels seus orígens fins a la seva desaparició. Gràcies a l'abundant documentació que generaren, conservada a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), hem pogut establir una genealogia completa, tot i que en aquest treball només farem un seguiment de la línia de primogenitura. També destacarem aspectes importants del seu patrimoni i de la casa que ocuparen durant dos-cents anys —un referent ciutadà— i acabarem amb el resum de la història de la seva activitat industrial. A més, tot això ens confirma la importància que tingué la ciutat de Barcelona com a gran centre productor de naips a la península Ibèrica.

PARAULES CLAU

Rotxotxo, naipers, protoindústria, Barcelona.

ABSTRACT

This article is about one of the most important families of card makers from Barcelona, the Rotxotxo, from their origins until their end. Thanks to the abundant documentation they generated, kept in Barcelona's Historic Protocol Archive (AHPB), we could establish a complete genealogy, but we are going to track only based on primogeniture. We will also highlight important aspects of their heritage and the house they occupied for two hundred years —a city referent— and we will end it summarizing their industrial activity history. Data let us confirm the importance of Barcelona city as a prominent card maker in the iberian peninsula.

KEYWORDS

Rotxotxo, card makers, proto-industry, Barcelona.

Ens ha semblat útil reprendre el seguiment de la família de fabricants de naips Rotxotxo, iniciat amb motiu de la publicació de *Jocs, triquets i jugadors. Barcelona 1700* (2009), i arribar així fins a la desaparició de la seva indústria, al primer terç del segle XIX.¹ Una indústria que mantingué ininterrompudament de 1637 a 1821 l'activitat a Barcelona, on la marca —un sol radiant, figurat, envoltat per rocalla— fou indicativa de naips de gran qualitat. La fama assolida fou tal que, a les ordres de constitució de la fàbrica reial de naips per a les Índies, a Macharaviaya (Màlaga, 1766-1814), els seus seran posats com a exemple del que s'havia d'aconseguir. De fet, competiren amb la resta de focus de producció del Principat, exportant a la resta de la Península.

Barcelona fou la seu, des del segle XVII, d'un gran nombre de naipers,² però només uns quants —pocs— foren realment fabricants a una certa escala i continuïtat: els Grosset, els Bertran —també llibreters— o Anna Maria Rey, vídua d'un negociant que, com el seu marit, seguí fabricant naips, com a soci capitalista, associada amb els darrers Grosset o amb el mestre Josep Solà; o igualment els Macià i els Comas, abans establerts a Mataró, al segle XVIII. Però no fou fins a la segona dècada del segle XIX, amb la desaparició del gremi, que es multiplicaren els fabricants potents. Aquesta protoindústria comportà l'existència d'un nombre de treballadors qualificats que facilità i afavorí el posterior desenvolupament de la fabricació d'indianes, ofici amb el qual comparteix part del procés de producció.

El fenomen de la industrialització, i la complexitat progressiva del procés de fabricació de les cartes de joc, coincidirà amb problemes familiars a la casa Rotxotxo, fet que els complicarà molt la subsistència. Amb el desenvolupament de la gran Barcelona, la seva fama quedarà relegada al més absolut anonimat. Ni tan sols és conegut que un descendent seu, l'escultor Enric Bassas Rotxotxo (Tiana, 1890-Barcelona, 1975), fou l'autor del popular mamut del parc de la Ciutadella de Barcelona.³

1. DD.AA., *Jocs, triquets i jugadors. Barcelona 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2009.

2. Josep M. MADURELL MARIMON, «Notas documentales de naiperos barceloneses», *Documentos y Estudios* (Barcelona), IV (1961), p. 53-116. No oblidem la llarga llista de Madurell, augmentada per nosaltres.

3. Participà en el concurs per a la realització del monument a Jacint Verdaguer, convocat per la Diputació de Barcelona el 1911, amb dos projectes: «Rimes» i «Memòries catalanes»; també a «L'exposició de primavera», al saló de Barcelona de 1936, amb «Pep, nu d'infant». Fou professor d'art i morí sense descendència.

Ateses les característiques de la major part de la nova documentació trobada,⁴ hi donarem un altre enfocament. Ens centrarem sobretot en la família, contemplada com a prototipus, com una de les cèl·lules bàsiques de l'estructura social i econòmica que conformaren la ciutat de Barcelona, afegint-nos als estudis genealògics de les classes menestrals i, no cal dir-ho, resseguirem els passos de la fàbrica fins a la seva desaparició.

Dividirem l'article en tres parts. A la primera, presentarem la família seguint la línia de primogenitura i ens fixarem en la política matrimonial que practicaren, dirigida no només a inserir-se dins la societat com a ascensor social, sinó també com una manera de millorar la situació de la indústria familiar, fet del tot habitual en el context històric. Tractarem també el patrimoni acumulat, centrat en la casa pairal, situada al carrer dels Escudellers, que durant dos segles fou un enclavament important, un veritable referent urbanístic de la ciutat. I per acabar resseguirem les vicissituds de la fabricació, de la indústria pròpiament dita, tot seguint, com al primer punt, un ordre cronològic.

Els protagonistes

Els primers Rotxotxo barcelonins, els que van viure als segles XVI i XVII, ja els vam tractar a la publicació citada i per tant només farem referència a algunes novetats. Recordarem que eren de procedència francesa — ara sabem que venien de Saint Genés, al mig de la Gironda, prop de Bordeus — i que ja estaven instal·lats a Sant Andreu del Palomar abans de 1584. Per tant, van formar part d'una de les primeres immigracions de francesos a Catalunya. No hem pogut trobar informació sobre quina seria la grafia francesa del cognom. És als documents més antics on es veu una major diversitat de variants: *Recotxo*, *Rosotjo*, *Rossotllo*, *Rosollo*, *Ressotja*, *Rasotja*, *Retxotxo*, *Ratxoxo* i *Rotxotxo*. Aquesta última forma serà la que utilitzarem, descartant la grafia castellana (Rochocho) pròpia de la documentació del segle XIX, no només perquè és la que trobem fixada a la documentació ja des del segle XVII, sinó sobretot perquè és la que ells imprimien als naips que fabricaven.

4. Volem agrair la col·laboració desinteressada d'Emili Ascaso, Xevi Camprubí, Josep Antoni Cerdà, Maria Heras i Rosa Nacente, investigadors de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona; del col·leccionista i estudiós del tema Víctor Ferro i de l'historiador Albert Garcia Espuche.

Els fundadors

El primer Rotxotxo naiper, Pere Pau, era un cabaler, fill d'un sastre, Joan. Pere Pau entrà en possessió de l'herència paterna per raó de la mort prematura de l'hereu de la família sense descendència, el seu germà Jaume —també sastre com el pare— el 1605, i del nou matrimoni de la seva jove cunyada Margarita, el 1611, amb Gaspar Sangenís, obligada per aquest motiu a renunciar als béns del seu difunt marit. Aquesta petita herència i un matrimoni —el 14 de febrer de 1624, recordem aquesta data— amb Maria Garrigues, que encara que només era filla d'uns pagesos de Sant Martí de Provençals —Manel i Margarida—, li aportà un dot prou decent, 40 lliures, feren possible el naixement de la indústria naipera.⁵

Sis dels seus fills arribaren a l'edat adulta i, gràcies a la bona marxa de la fàbrica, els casà molt adequadament. Dionísia, la primera, amb Sebastià Maynou, un negociant (el 1648), i, a la mort d'aquest, amb Isidre Salvador, un metge (el 1675); Lucrècia amb Francesc Ginestar, sastre (el 1652); Maria amb Jaume Escarabatxeras, fuster (el 1656), i Jeroni, el fill que acabà heretant, amb Maria Mir (el 1660). Pau Casildo, el que suposem que devia ser l'hereu, morí núbil, abans que els seus pares, el 1657, i Sebastià, probablement el petit, fou religiós i rebé la seva part de l'herència en prendre els hàbits.⁶

5. AHPB, Pere MALLOL (major), *Concòrdias, capítols matrimonials, requestes, inventaris, encants y altres actes [1615] juny-1644 març, 20-IX-1624*, s. f., capítols matrimonials entre Pau Rotxotxo i Maria Garrigues.

6. AHPB, Joan Baptista VIDAL, *Octavum prothocollum sive manuale instrumentorum 1647 des-1648 des, 4-III-1648*, f. 135, capítols matrimonials entre Sebastià Maynou, negociant, fill de Jaume Maynou, boter, de Vilassar, i de Margarida, tots dos difunts, amb Dionísia. AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Llibre de capítols matrimonials 1675 des-1680 des, 30-VI-1676*, s. f., capítols matrimonials entre Isidre Salvador, doctor en medicina, fill de Joan Salvador, pagès de Cervera, i de Caterina, amb Dionísia, vídua de Sebastià Maynou. AHPB, Joan Baptista VIDAL, *Liber secundus capitolorum et concordiarum 1651 gen-1659 oct, 15-XII-1652*, s. f., capítols matrimonials entre Francesc Ginestar, sastre, fill de Pau Ginestar, peller, i de Jerònima, difunts, amb Lucrècia. AHPB, Joan Baptista VIDAL, *Liber secundus capitolorum et concordiarum 1651 gen-1659 oct, 19-III-1656*, s. f., capítols matrimonials entre Jaume Escarabatxeras, mestre fuster, fill d'Esteve Escarabatxeras, marxant, habitant en la vila de Sallent, i d'Orosi, amb Maria Rotxotxo. AHPB, Joan Baptista VIDAL, *Vigesimum prothocollum sive manuale instrumentorum 1659 des-1660 des, 17-X-1660*, f. 351, capítols matrimonials entre Jeroni Rotxotxo, cartaire, amb Maria Mir, filla de Jeroni Mir, sabater, i de Caterina, vius.

A totes les filles les dotà amb 300 lliures, quantitat no gens menyspreable que, a més, féu efectiva en el moment de signar els capítols matrimonials. I Jeroni, el que esdevingué l'hereu, pogué aportar un bon escreix de 400 lliures. Per tant, hagué de fer, en un període relativament curt, un desemborsament d'unes 1.500 lliures després de tan sols deu anys de funcionament de la fàbrica.

Detinguem-nos en les parelles aprovades pel *pater familias*. Del primer marit, Sebastià Maynou, sabem que era un negociant que, amb Pere Bollo també negociant, portava una casa de joc al carrer Tres Llits, a prop d'on vivia la núvia, o almenys així ho feia des de 1642.⁷ La casa de joc tenia un hort i era propietat d'Eulàlia, vídua de Ramon Huguet, gerrer, i tant la casa com l'hort es feien servir per al joc. La vídua entrà en conflicte amb Pere Bollo per la construcció d'unes tàpies a l'hort, i el portà als tribunals. Per resoldre el desacord entre els llogaters i la mestressa signaren una concòrdia: Pere Bollo quedà definitivament apartat del negoci, però en canvi Eulàlia arribà a un pacte amb Maynou, propietari de «la mesa de los trucos» (el billar), negoci que gestionava i del qual es lucrava de manera personal i exclusiva.⁸

Aquesta Eulàlia Huguet és la mateixa que Albert Garcia Espuche trobà conduint la refinada casa de joc de la Lleona, concertant un nou contracte, juntament amb Francesc Llorell, el seu gendre i la seva filla, amb el candeler de cera Gabriel Cavaller.⁹ Contracte que —ara ho sabem— se signà justament l'any després de la mort de Sebastià Maynou, el 1666. Aquest fet ens relaciona, encara que sigui de retruc, els Rotxotxo amb capes més altes de la societat. Maynou també gestionava amb el sogre els drets de la bolla de les cartes de jocs.¹⁰ Dionísia, ja vídua, continuà tenint tractes amb els nous portadors de la casa de joc, suposem que fins que es casà amb el doctor Isidre Salvador,¹¹ com també ho continuà fent la seva família.¹² Al doctor Salvador

7. Amb Pere Bollo havien tingut relació des de 1637, AHPB, Lluís COLL, *Manual 1635 gen-1637 des, 28-XI-1637*, s. f. La notícia de la casa de joc la tenim a AHPB, Josep GALCEM, [*Decimum sextum*] *manuale contractuum et [instrumentorum] 1641 des-1642 des, 26-IX-1642*, s. f., concòrdia signada entre Sebastià Maynou i Eulàlia Huguet.

8. Aquesta concòrdia ens aporta molta informació sobre el funcionament de les cases de joc.

9. DD.AA, *Jocs...*, p. 45-46.

10. AHPB, Joan Baptista VIDAL, *Decimum sextum prothocollum sive manuale instrumentorum 1655 des-1656 des, 26-X-1657*, f. 460.

11. AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Manuale 1666 des-1667 des, 6-VII-667*, f. 267, àpoca signada per Dionísia Maynou a Eulàlia Huguet i Agustina Llorell, la seva filla.

12. AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Manual 1667 des-1668 des, 4-XII-1668*, f. 749v, Francesc Llorell, negociant, firma un debitori a Jeroni Rotxotxo per valor de 26 lliures i 4 sous per la compra de cartes de joc.

i al seu fill els trobem després ajudant financerament, en diverses ocasions, Pere Pau Rotxotxo Mir, el seu nebot.

Lucrècia es casà amb Francesc Ginestar, un sastre relacionat amb el sogre a través del gremi dels Julians Mercers, al qual ambdós pertanyien. Els Ginestar tampoc no devien ser uns morts de gana, ja que un d'ells, Tomàs Ginestar, intervingué com a capitalista en els arrendaments de la bolla dels naips.¹³

Maria s'uní als Escarabatxeras, important família de fusters i escultors, autors de les figures de la portalada de l'església de Betlem i també de la decoració de moltes de les naus construïdes a les drassanes i que gaudien d'una bona situació econòmica. Una prova n'és que l'hereu d'aquest matrimoni, Jeroni Escarabatxeras Rotxotxo, es casà amb Maria Arnaudias, filla de Jaume Arnaudias, mestre de cases, i fou dotada amb 750 lliures.¹⁴

I la núvia de l'hereu Jeroni, Maria Mir, era filla de Jeroni Mir, sabater i «mestre de minyons», però també conseller de la ciutat.¹⁵ Tampoc no hagué de buscar la núvia molt lluny, ja que vivia a prop, al carrer d'en Rauric o del Vidre. Per tant, totes les parelles dels fills es movien en un cercle proper tant socialment com físicament, que els permetia assabentar-se de la situació econòmica personal i de l'honorabilitat de la família. Així, l'èxit social del primer naiper fou notable, perquè aconseguí ascendir un esglaó en una sola generació.

Pere Pau Rotxotxo morí al 1662 deixant com a hereva universal la seva dona, Maria Garrigues. Al fill petit Sebastià li deixà 300 lliures, com a llegítima, les quals li donaren quan prengué els hàbits.¹⁶ Jeroni obtingué la mestria de naiper el mateix any de la mort del pare, fet absolutament habitual, i portà la fàbrica, però fou la mare qui actuà com a cap de família.

13. AHPB, Josep SIMON, *Quintum manuale diversorum instrumentorum 1698 des-1699 des, 10-I-1699*, f. 42, Pere Pau Rotxotxo, procurador de Tomàs Ginestar, sastre, que tenia arrendat el dret de bolla dels jocs de cartes, nomena un procurador substituït.

14. AHPB, Joan RIBAS, *Liber capitulorum matrimonialium 1678 feb-1692 agost, 8-I-1692*, f. 273. Però, a més, Jaume Escarabatxeras donà al seu fill unes altres possessions que s'enumeren en forma de llista, on destaquen curiosament la presència de molts quadres, més gerros, fruïteres, «ormatge» de cuina, roba per a la casa; tot de coses valorades en unes 972 lliures, més parament de plata valorat en 63 lliures i joies per valor de 67 lliures. El fill, Jeroni, també esdevindrà un important escultor.

15. A casa seva conservaven un retrat portant la vestimenta corresponent al càrrec, com consta al seu testament, a AHPB, Lluís FONTANA, *Llibre primer de inventaris y encants 1670 oct-1688 des, 3-XII-1680*, núm. 47.

16. AHPB, Joan Baptista VIDAL, *Secundus testamentorum liber 1642 agost-1670 juliol, 29-XI-1662*, publicat un mes després, el 12-XII-662, f. 75v.

Maria Garrigues no sobrevisqué gaires anys al seu marit i morí el 1670, deixant l'herència a Jeroni i un petit llegat personal de només 10 lliures als altres quatre fills, que ja havien rebut la llegítima en contraure matrimoni.¹⁷

Passem a la segona generació, la formada per Jeroni Rotxotxo Garrigues i Maria Mir. Tingueren també una descendència nombrosa, sis fills, només tres dels quals arribaren a l'edat adulta: l'hereu, Pere Pau, nascut el 1661; Maria, nascuda el 1663, i Dionísia, nascuda el 1670. Els altres moriren de petits. Jeroni morí el 1666 força jove, amb trenta-sis anys, quatre anys després que el seu pare, deixant l'herència al seu fill Pere Pau, de vuit anys, i l'usdefruit a la seva dona, més 300 lliures, com a llegítima, a cadascun de la resta dels fills.¹⁸ Per tant, fou la seva vídua, Maria Mir, qui s'ocupà de gestionar el negoci i la família, cosa que féu amb mà ferma. Tot i que fou una vídua jove i havia d'ocupar-se dels fills, que encara eren molt petits —la més gran, Maria, tenia onze anys—, no es tornà a casar mai. Tanmateix, no deixà perdre la pujada en l'escala social assolida pel seu sogre i aconseguí emparellar els fills prou bé, amb uns dots millors en quantia que els atorgats pel sogre.

El primer matrimoni que pactà fou el de la filla gran, Maria, amb l'argenter Llorenç Soler, fill del llibreter Josep Soler, el 1681.¹⁹ La dotà amb les 300 lliures que el seu marit Jeroni li deixà en el testament, més un augment que li féu de 150 lliures i un altre de 100 lliures per part de Sebastià Rotxotxo, el seu cunyat i oncle de la núvia, ara prevere i rector de Santa Eulàlia del Papiol, a més de dues caixes nuvials. En total, 550 lliures, sobre les quals Soler féu un escreix de la meitat, 270 lliures.

El segon matrimoni fou el del futur hereu, Pere Pau, amb Eulàlia Castanys, al 1687. Eulàlia era filla del pedrenyaler Josep Castanys, però fou l'avi, Ramon Castanys, també pedrenyaler, que encara era viu, qui assignà el dot a la núvia: 150 dobles d'or (unes 840 lliures).²⁰ Maria féu un escreix de 75 dobles d'or (unes 420 lliures). Aquest prometedor matrimoni es convertí en un dels malsons de la família durant generacions per culpa de l'herència de l'avi pedrenyaler.

17. AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Llibre de testaments 1652 nov-1672 nov, 10-III-1670*, f. 189.

18. AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Llibre de testaments 1643 feb-1675 des, 7-IX-1674*, f. 179.

19. AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Llibre de capítols matrimonials 1680 des-1685 des, 1-VI-1681*, s. f.

20. AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Llibre de capítols matrimonials 1685 des-1691 des, 15-VI-1687*, s. f.

A partir de la tercera generació ha estat difícil trobar la manera com la família establia relacions amb les dels contraents. De fet, sembla que eixamplin, i molt, la xarxa de relació social. Dels pedrenyalers només sabem que vivien al carrer de l'Hospital, i que semblen procedir de Sant Martí de Torrelles (Torrelles de Llobregat). Eulàlia morí jove, al 1692, deixant només un fill, l'hereu de la indústria, Pere Pau Rotxotxo Castanys.²¹ Pere Pau Rotxotxo Mir es tornà a casar deu anys més tard, al 1702, amb Teresa Vadrines (o Badrines), filla de Josep Vadrines, cotoner, i d'Elisabet Serra. Teresa aportà 300 lliures, que el seu pare pagà el dia següent de signar els capítols.²² També sobrevisqué a la segona esposa, morta el 1723, però no tenim notícia que el nou matrimoni tingués descendència.

El tercer matrimoni que concertà Maria Mir, el 1689, fou el de Dionísia Rotxotxo Mir amb Francesc Pol, argenter, fill de Joan Pau Pol, «gorrater», i d'Eulàlia. Maria dotà la seva filla amb 130 dobles d'or (unes 728 lliures).²³ Tampoc no hem pogut trobar informació de com establiren relació els Rotxotxo amb els Pol. Només sabem que el dot de Dionísia és força elevat, ja que duplica la llegítima deixada pel seu pare al testament. I, malgrat que Maria Mir fou l'hereva universal del seu pare, Jeroni Mir, uns anys abans, en 1686, no creiem que l'herència anés més enllà d'unes terres a Sant Boi de Llobregat.²⁴ En una època en què no era fàcil ni posseir ni desprendre's dels diners en metàl·lic, per als Rotxotxo fer-ho no semblava un problema; de la qual cosa podem deduir que l'encaix social els preocupava, i molt. Maria morí, creiem que de manera sobtada, el 1699.

El primer dalta baix

Tot seguint la línia de primogenitura, passem a la tercera generació: la de Pere Pau Rotxotxo Mir i d'Eulàlia Castanys. A la documentació notarial que hem trobat sobre els Rotxotxo Mir es constata que la mare, que s'ocu-

21. 21 de novembre de 1692. Totes les dades sobre les morts provenen de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi (APSMP), Funerària, *Llibres d'Òbits*.

22. AHPB, Josep SIMON, *Octavum manuale diversorum instrumentorum 1701 des-1702 des, 14-VIII-1702*, f. 324v, i *15-VIII-1702*, f. 325.

23. AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Llibre de capítols matrimonials 1685 des- 1691 des, 21-II-1689*, s. f.

24. AHPB, Pau Pi, *Vigessimum octavum manuale 1687 des-1688 des, 3-XII-1688*, f. 376v, presa de possessió de les terres de Sant Boi de Llobregat per Pere Pau Rotxotxo Mir com a procurador de la seva mare.

pava dels negocis familiars, no comptava mai amb la seva presència a l'hora d'anar al notari. Traspua la sensació que Pere Pau Rotxotxo Mir no fou un gran empresari i que sota la seva direcció la fabricació de naips sobreviagué com per una certa inèrcia, amb molts problemes de finançament. A més, s'hagué d'ocupar de l'envitricollada herència del seu fill i d'un plet no resolt de la seva mare, Maria Mir, amb Maria Tàpies, dona en segones núpcies de Francesc Jonch, i en primeres de Jeroni Mir, el pare de Maria.

L'herència deixada pel pedrenyaler Ramon Castanys —recordem-ho: l'avi de la seva primera dona, Eulàlia, mort l'agost de 1697— al seu besnét, el petit Pere Pau, de cinc anys, i a la seva cunyada, Maria Àngela Castanys, vídua de Ribes, fou disputada per Francesca Castanys, vídua de Pau Fuster, doctor en medicina, l'única filla viva del pedrenyaler, després de l'anul·lació d'un primer testament que la beneficiava.²⁵ Fou valorada en unes 3.500 lliures, que probablement corresponien al valor d'uniques finques urbanes: una al carrer de l'Hospital, on vivia el pedrenyaler; i dues més —amb horts— situades al carrer de Jerusalem, davant de la plaça de Sant Agustí. El conflicte arribà als tribunals i es resolgué prou ràpidament —potser massa— el 1698 amb una concòrdia que no fou tan favorable com semblava. Totes les finques estaven molt carregades de censos i el problema fou alliberar-les de les càrregues per fer els pagaments pactats.

A partir de 1704 els deutes se li acumularen de manera descontrolada: deu diners a Jaume Oliva per les pensions d'un violari creat al 1703, deute que portà a la presó el seu fidejussor Pere Bonells, teixidor de lli. A la segona esposa del seu avi Jeroni Mir —ara esposa del magnífic Francesc Jonch— 400 lliures, conseqüència d'una altra herència mal portada. Als seus nebots, els fills de la seva germana Dionísia i de l'argenter Llorenç Soler, dels quals era el tutor, 500 lliures. Per la compra de paper per a la fàbrica: a Josep Abadal, 50 lliures; a Josep Aparici, 25 lliures, i a Joan Biale, el cònsol de Gènova molt integrat al comerç de Barcelona, 231 lliures i 12 sous.²⁶ Als advocats que li portaven els plets, els honoraris impagats;²⁷ i

25. La qüestió de l'herència Castanys es pot seguir a través dels protocols del notari Pau Mitjans. Es perllonga des de 1697, amb la signatura de concòrdia, fins a 1708.

26. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Veguer, Processos, XXXVII 481, 1705-1707. Biale, el 24 d'octubre de 1707, el dugué per aquesta causa per primer cop a la presó del Convent Episcopal de la Ciutat.

27. AHCB, Veguer, Processos, XXXVII 552, 1710-1711. Procés interposat per Francesc Sentís, ciutadà honorat de Barcelona, per reclamar els impagaments dels honoraris per portar-li les causes civils i eclesiàstiques que Rotxotxo Mir intentava pagar amb tres dotzenes de cartes. El creditor, en desacord, li reclamà nou o deu dotzenes. Un testimoni per part de Rotxotxo declarà que era una persona honrada i fiable.

44 lliures més al pacient Isidre Salvador, el seu oncle, per unes pensions degudes d'un censal creat per la seva mare Maria Mir.

Per tal d'afrontar l'allau de deutes es despreguà de part del patrimoni immobiliari; en concret d'unes cases que tenien al carrer d'Escudellers Blancs, les primeres que adquirí la família, les quals donaven també als carrers del Vidre i de Calderers, venent-les al seu oncle Isidre Salvador.²⁸ La quantitat obtinguda era del tot insuficient, i l'implacable Biale el portà a la Reial Audiència. Del tot incapaç d'afrontar els problemes econòmics, acabà empresonat, i aquesta situació de penúria i de deutes s'allargà pràcticament fins a la seva mort.

La Guerra de Successió no féu sinó agreujar encara més la situació, incrementant els problemes econòmics. A més, al tarannà personal de Pere Pau, poc hàbil per als negocis, s'afegia una salut precària, ja que primerament el trobem agremiat a la confraria del Sant Esperit,²⁹ la confraria dels invàlids, i després com a «impedit» en el Cadastre personal.³⁰

El 1716, acabada la guerra, fou dut de nou als tribunals de la Reial Audiència i entre els creditors es presentà el seu hereu per tal de preservar la seva fortuna personal. Als deutes s'afegí la destrucció, durant la guerra, de la casa del carrer de l'Hospital, cedida en emfiteusi a Isidre Gassol, el qual, com que encara no estava acabada de pagar, desféu el contracte.³¹ També el 1716 és l'últim any en què apareix a les llistes del Cadastre personal, on no tornarà a reaparèixer fins al 1726, ara de nou com a mestre amb casa i botiga, però pobre de solemnitat. Que el declaraessin pobre de solemnitat fou una altra de les maneres d'afrontar la desfeta i d'estalviar-se part de les noves taxes.³² La categoria de pobresa la mantingué fins al 1734, quan fou declarat «impedit». Morí dos anys després, el 1736.

Més endavant, al segle XVIII, quan els documents són més personals i proporcionen informació més íntima, notarem que les morts prematures causades per ictus sovintegen en aquesta família de naipers. Així, segures són les de Pere Pau Rotxotxo Armenteras, la seva germana Maria Paula i el

28. Per només 244 lliures, a AHPB, Josep SIMON, *Manual 1706 des-1707des*, 10-V-1707, f. 211.

29. AHCB, Confraria del Sant Esperit.

30. AHCB, Gremis, Cadastre Personal 1736, llista de l'estament de «cartaires», classe 3ª, «Mestres que no tenen botiga i són impedits: Pere Pau Rotxotxo major».

31. AHPB, Pau MITJANS, *Trigesimum quartum manuale omnium instrumentorum 1721 des-1722 des*, 20-VIII-1722, f. 510.

32. Ser pobre de solemnitat era un reconeixement administratiu que no implicava necessàriament una absoluta falta de béns o ingressos.

seu germanastre Josep Anton. I probables, les prematures de Pau Casildo, Jeroni, Pere Pau Rotxotxo Molera i Caietà Rotxotxo Orjussà. Per això, no seria estrany que Pere Pau Rotxotxo Mir també hagués patit del mateix mal. Per sort, la seva poca descendència no li comportà daltabaixos econòmics afegits, ja que només s'hagué d'ocupar del matrimoni del seu únic fill, Pere Pau Rotxotxo Castanys, que concertà en ple setge, el 14 de febrer de 1713.³³ Tenia l'edat idònia per fer-ho: vint o vint-i-un anys. I així com per Albert Garcia Espuche sabem que els Macià —llavors paraires i que esdevindran els seus principals competidors a partir de 1740— s'implicaren personalment i activa en la defensa de la ciutat (Joan Macià fou sergent), no tenim notícia que el jove Rotxotxo també ho fes, però el que sí sabem amb certesa és que la família no abandonà la ciutat en cap moment.³⁴

Com hem dit, pocs mesos abans del setge Pere Pau Rotxotxo Castanys va contraure matrimoni amb Josepa Puigdoura. Josepa era filla de Pau Puigdoura, gerrer, i de Teresa Jaumar. Els Puigdoura eren una important família de gerrers que habitaven al carrer d'Escudellers Blancs, a tocar dels Rotxotxo, a la cantonada amb la placeta de Sant Francesc. Per la quantia del dot —només de 200 lliures— podríem pensar que havien fet un pas enrere en l'escalada social i econòmica, però no hem d'oblidar que som en plena guerra i, a més, hi havia un plet per una herència pel mig. I les herències, tot i que duïen pels camins abruptes i inacabables dels tribunals en litigis que de vegades s'arrossegaven durant generacions, eren molt llamineres. Malgrat la seva invalidesa, Pere Pau Rotxotxo fou dels més longeus de la família, ja que arribà als setanta-cinc anys (no hem trobat el seu testament).

L'època d'esplendor

Pere Pau Rotxotxo Castanys i Josepa Puigdoura, la quarta generació, tingueren set fills, només dos dels quals arribaren a l'edat adulta: Eulàlia i l'hereu Pere Pau, nascut el 1718.³⁵ La gestió de Pere Pau fou afavorida per

33. AHPB, Pau MITJANS, *Vigesimum quintum manuale omnium instrumentorum 1712 des-1713 des, 14-II-1713*, f. 141v.

34. Albert GARCIA ESPUCHE, *Una societat assetjada. Barcelona 1713-1714*, Barcelona: Ed. Empúries, 2014, p. 218 i 799.

35. Joan (mort el 1726), Ramon (el 1727), Sebastià (el 1728), Josep (el 1730) i Teresa (el 1731).

una concatenació de circumstàncies de diversa índole, com ara l'abandonament de la fabricació de naips per part dels Grosset, la mort per causes naturals d'Anna Maria Rey, el daltabaix de la postguerra, que eliminà la competència, més una major destresa a l'hora de portar els negocis que el seu pare. Tots aquests elements deixaren la indústria suficientment sanejada per poder concertar un bon matrimoni per al seu primogènit, Pere Pau Rotxotxo Puigdoura; i això malgrat arrossegant els problemes derivats de la mala gestió del seu pare, que, no ho oblidem, arribà a estar empresonat en més d'una ocasió pels deutes.³⁶

Els ajuts econòmics que el doctor Isidre Salvador prestà en vida tant a Maria Mir, la seva cunyada, com al seu fill, Pere Pau Rotxotxo Mir, mitjançant la venda de censals sobre les cases dels Escudellers Blancs, se'ls van girar en contra a la mort de Salvador, ja que els marmessors els perseguiren sense clemència, tot reclamant les pensions degudes de 180 lliures.³⁷ Fou per això que Pere Pau Rotxotxo Castanys s'afegí al concurs de creditors instruït contra el seu pare a la Reial Audiència del Principat el 8 de setembre de 1716, intentant d'aquesta manera blindar els seus béns.³⁸

Com gairebé sempre, arribaren a una concòrdia tres anys després. Els marmessors d'Isidre Salvador, el reverend Josep Tolrà, el prevere de la Seu Jacinto Calsina i Jaume Escarabatxeras, veieren que hi havia molts crèdits anteriors al seu «y que los béns que té vuy dit Pere Pau Rotxotxo sols consisteixen en alguns mobles de poch valor y en las ditas casas en dit censal especialment obligadas, lo valor de las quals no arriba de molt a la restitució del dot y solució del creix de dita Eulària». I que, per tant, com que els seria molt difícil cobrar íntegrament el deute, s'avingueren a condonar les 100 lliures del valor total del censal, que era de 400 lliures i 20 de pensió, i condonaren també totes les pensions degudes fins al 13 de setembre de 1718, que a partir d'aleshores quedaven reduïdes a 15 lliures. Pensions que els cònjuges Castanys i Puigdoura es comprometeren a satisfer anualment.

36. AHPB, Marià RUFESTA I PRATS, *Manual 1707 gen-des, 5-XI-1707*, f. 96, Pere Pau Rotxotxo Mir i Pere Pau Rotxotxo Castany, pare i fill, cartaires, fan la promesa de fer una sèrie de pagaments a Bonells, teixidor de lli, per les quantitats degudes d'un violari; deute pel qual Pere Pau Rotxotxo havia estat pres.

37. AHPB, Josep SIMON, *Manual 1697 des-1698 des, 19-VII-1698*, f. 414, i *13-IX-1698*, f. 552v.

38. AHPB, Salvador PI, *Liber secundus capitulorum matrimonialium, transaccionum-que et concondiarum ac aliorum contractuum 1718 març-1727 nov, 15-II-1719*, f. 25, concòrdia entre Pere Pau Rotxotxo amb els marmessors d'Isidre Salvador, doctor en medicina (casat amb Dionísia, filla de Pere Pau Rotxotxo i de Maria Garriga).

Per pagar la pensió derivaren aquella altra pensió, també de 15 lliures, que rebia Josepa Puigdoura de l'escudeller Miquel Rocamador per un obrador que posseïa a la casa del carrer dels Escudellers Blancs amb la placeta de Sant Francesc.

Pere Pau Rotxotxo Castanys fou molt millor gestor que el seu pare, i amb el tàndem de pare i fill —Pere Pau Rotxotxo Castanys i Pere Pau Rotxotxo Puigdoura— la indústria assolí la seva major esplendor i fama.

De la generació dels Rotxotxo Castanys i Josep Puigdoura ens ha semblat interessant remarcar un document curiós, testimoni de la cura per l'educació dels seus fills. És una declaració jurada feta per Josep Balmes, mestre de minyons, que diu que «en lo estudi públich» que té al carrer dels Escudellers Blancs hi anaven, entre d'altres minyons, dos fills de Pere Pau Rotxotxo, cartaire, i de Josepa Puigdoura, anomenats «lo major», Pere Pau Rotxotxo i Puigdoura, d'uns deu anys, i el menor, Josep Rotxotxo Puigdoura, d'uns sis anys, «a saber és, lo major proseguint y continuant los principis de gramàtica y lo menor en los principis de llegir».³⁹ No s'ocuparen de la mateixa manera de la noia, Eulàlia, de la qual sabem que no era capaç ni d'escriure el seu nom.⁴⁰

Pere Pau Rotxotxo Puigdoura contragué matrimoni el 1740 amb Teresa Armenteras, de vint-i-dos anys, filla de Pau Armenteras, en aquell moment retorcedor de seda, i d'Isabel Anna. Pau Armenteras després ascendí a ciutadà honrat.⁴¹ Armenteras dotà la seva filla amb 1.000 lliures, a les quals afegí 200 lliures més pel valor de robes i vestits per a «decència y altres apèndices dotals».

Per la seva banda, Pere Pau Rotxotxo Castanys deixà al seu fill l'heretat en vida, com era habitual, amb certes condicions. Així, es reservà l'usdefruit durant la seva pròpia vida i la de la seva dona; es comprometé a alimentar el seu fill i la seva família i a tenir-los a casa seva, amb soldades i criades, dides, metges i medecines, com també es reservà 200 lliures per dotar la seva filla Eulàlia i d'altres fills que poguessin venir. L'aportació dotal dels Armenteras es féu mitjançant la creació d'un censal a favor de Teresa, a carta de gràcia, redimible en dues lluçions d'igual preu de 500

39. AHPB, Salvador Pi, *XXVIII manuale instrumentorum sive contractuum inter vivos 1727 des-1728 des, 8-X-1728*, f. 278.

40. AHPB, Baltasar OLIVERAS I DE PLANA, *Protocollum... contractuum 1776 des-1777 des, 2-II-1777*, f. 25v, al final del document es diu que no sap signar.

41. AHPB, Josep VILAMALA I NAVÉS, *Primus liber capitulorum matrimonialium et [estimacionum] 1740 des, 24-XII-1740*, s. f.

lliures. Aquest censal quedava assegurat amb les cases que Armenteras posseïa al carrer de Sant Pere Més Baix.

Però l'any següent, el 1741, el sogre Armenteras hagué d'acudir en auxili dels Rotxotxo, incapaços encara d'afrontar ells sols un dels seus interminables plets arrossegats des de l'etapa de Pere Pau Rotxotxo Mir. En aquest cas, una sentència arbitral desfavorable per un litigi amb el convent de Santa Mònica. Per tal de pagar el deute, Armenteras féu efectiu el dot de la filla i redimí el censal creat en els capítols matrimonials.⁴²

Del matrimoni Rotxotxo Puigdoura-Armenteras nasqueren vuit fills, quatre de dues bessones, dels quals, com en l'anterior generació, només en sobrevisqueren dos: l'hereu, Pere Pau Rotxotxo Armenteras, i una filla, Maria Paula.⁴³ Teresa Armenteras morí jove, amb només trenta-vuit anys, el 1756. El seu sogre fou qui pagà les costoses exèquies, que en total sumaren unes 190 lliures.⁴⁴ Despeses que no foren un impediment per emprendre unes obres de millora a la casa del carrer dels Escudellers Blancs, només cinc mesos després dels funerals: refer els fogons i l'aigüera de la cuina i els enrajolats de la cuina, entrada i botiga, amb un cost de 71 lliures, 8 sous i 10 diners.⁴⁵

El primer esdeveniment familiar fou el casament de Maria Paula Rotxotxo Puigdoura amb Pau Molins Querol, candeler de cera, fill de Ramon Molins, adroguer de Reus, i de Teresa Querol. A Pau, amb motiu del seu matrimoni, li feren heretament universal. El donador, a més de l'usdefruit habitual, es reservà 1.400 lliures per pagar el dot de dues filles que ja eren casades, i 400 lliures més per a Hipòlit Querol, un altre fill. Pere Pau Rotxotxo Castany i Pere Pau Rotxotxo Puigdoura, l'avi i el pare de Paula, li donaren com a dot 1.120 lliures — 720 lliures per la llegítima paterna i 400 per la materna —, més dues calaixeres de fullola de noguera. Pau li féu un escreix de 840 lliures.⁴⁶

42. AHPB, Josep VILA I TORRENTS, *Manuale contractuum 1740 des-1741 des*, 10-V-1741, f. 38.

43. Les primeres bessones, Maria i Josepa, moriren el 1740; Maria Teresa, el 1741; una altra Paula, el 1743, i les altres dues bessones, que també es deien Maria i Josepa, el 1750. Pere Pau neix entre 1748 i 1749.

44. AHPB, Francesc MAS I GÜELL, *Manual de diferents contractes 1755 des-1756 des*, 5-III-1756, f. 110, 4-III-1756, f. 111; 8-III-1756, f. 115; 19-V-1756, f. 177.

45. AHPB, Francesc MAS I GÜELL, *Manual de diferents contractes 1755 des-1756 des*, 22-VIII-1756, f. 320.

46. AHPB, Francesc MAS I GÜELL, *Manuale... contractuum et pactorum 1760 des-1761 des*, 24-VIII-1761, f. 205.

Pere Pau Rotxotxo Castanys fou un altre dels pocs caps de la família que arribà a una edat avançada: morí el 1766, a setanta-quatre anys.⁴⁷ Com que en vida havia fet heretament al seu fill, aprofità el testament per protegir la seva filla Eulàlia, a la qual deixà 1.000 lliures de dot i dues calaixeres «ab sas robas y vestits segons son estat y condició». Disposà ser enterrat als Trinitaris Calçats, amb l'hàbit de la congregació, al vas que tenien davant de l'altar de Sant Josep, que porta «lo nom de Joan Carmini». Als Carmini no tan sols els van comprar els estris i les eines per crear la fàbrica de cartes de joc, sinó que també es quedaren amb la seva sepultura.

L'any següent de la mort del seu pare, el 1766, tingué lloc una estratègia matrimonial habitual, el doble casament del vidu, Pere Pau Rotxotxo Puigdoura, i del seu fill, Pere Pau Rotxotxo Armenteras, amb una vídua, Isabel Orjussà, vídua de Jeroni Molera, passamaner, i la seva filla, Isabel Molera Orjussà.⁴⁸ La fàbrica li devia anar prou bé perquè en aquesta ocasió no sembla que fos un matrimoni concertat per interessos purament econòmics o socials, ja que Isabel Orjussà era la filla d'un pagès de Caldes de Montbui, Andreu Orjussà, i aportà com a dot només l'herència dels béns que li deixà en el testament el seu primer marit, amb l'usdefruit de la mateixa heretat, fonamentalment unes terres de conreu a Esparreguera; usdefruit que «no és suficient per a dits aliments per lo poch que redituan».

Cal afegir que els fills nuvis eren molt joves: vint anys Pere Pau i catorze Isabel. I la filla no aportà cap mena de dot, ja que només podia prendre possessió de l'herència paterna a la mort de la mare. Rotxotxo Puigdoura, amb motiu del doble matrimoni, féu donació entre vius del patrimoni familiar al seu fill, amb les condicions acostumades. Així, el fill només prendria possessió de l'herència després de la mort del donador o de la seva dona, sempre que aquesta no es tornés a casar. L'hereu quedava obligat a mantenir Eulàlia, germana del donador, però «treballant també aquella en quant pugua a utilitat de la casa». Es reservava 1.000 lliures per testar lliurement i «la facultat de poder dotar y donar als fills y fillas, que per ventura tindrà del present matrimoni [...] ab lo modo y forma que bé li apareixerà: y no menos també la facultat de poder deixar y llegar entre vius, o en sa última

47. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Prima pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1764 des-1765 juny, 8-II-1765*, f. 131v, publicació del testament de Pere Pau Rotxotxo i Castany, redactat el 28-XII-1752, a instància de Pere Pau Rotxotxo Puigdoura.

48. AHPB, Ramon SERRA, *Vigessimum secundum manuale instrumentorum 1766 gendes, 21-XII-1766*, f. 348.

voluntat a la dita Ysabel Molera, sa esdevenidora muller, la quantitat que ben vist li sia».

Deu anys després del feliç doble matrimoni, a la dècada dels setanta, començà l'etapa ominosa per a Pere Pau Rotxotxo Puigdoura. La indústria assolí la seva millor època, però a la família tot eren problemes. Els primers vingueren per part de la seva germana Eulàlia. Les dissensions entre els germans els havien portat als tribunals del Reial Jutjat de Províncies. Rotxotxo Puigdoura al·legava que la seva germana s'havia casat amb Anton Armenteras sense el seu consentiment, portant-se «clandestinament» una «porció de vestits y robas», per la qual cosa demanà «que fossen despatxats cartells citatoris» contra els cònjuges Armenteras a fi que retornessin tot allò que s'havien endut. Els acusats comparegueren en la causa el 27 d'octubre de 1772, adduint en la seva defensa que el seu pare, Pere Pau Rotxotxo Castanys, en el testament havia deixat a Eulàlia 1.000 lliures de dot, que no havia rebut.

Les relacions devien ser molt tibants i pel que sembla les compareixences al tribunal foren mogudes, ja que en el document s'especifica que «es promogueren vàrios altercats», tant per part de Pere Pau Rotxotxo Puigdoura com per part dels Armenteras, «reclamant aquell [Pere Pau] la roba y vestits [...] entre los quals suposaba haver-ni alguns dels que havien estat de sa difunta mare, de qui se deia hereu, per igual part per haver mort sens testament»; i demanant, els cònjuges Armenteras, el lliurament d'una calaixera i caixa que els pertanyia per herència i eren «existents en la casa» de Pere Pau.

El 25 d'octubre es demanà als cònjuges Armenteras el lliurament de totes les robes que es trobaven a la calaixera manllevada, per fer-ne una descripció que s'adjuntaria al paperam del procés. Robes que quedaven, a partir d'aleshores, sota la custòdia del notari i només les podien recuperar si en justificaven la pertinença. El 22 de novembre de 1774 Pere Pau Rotxotxo oferí a la seva germana, en paga de les 700 lliures i part dels vestits reclamats, un censal de pensió 42 lliures que percebia per herència del pedrenyaler sobre unes cases al carrer de l'Hospital. Aquesta proposta, evidentment, no fou admesa pels cònjuges Armenteras. El 7 de març de 1775 Pere Pau es veié obligat a dipositar a favor dels Armenteras 700 lliures, i, finalment, el 9 de març de 1776 els Armenteras acabaren obtenint una sentència favorable que condemnà Pere Pau a donar-los 600 lliures més els interessos des del dia de la introducció de la causa, i pagar tots els costos del procés.

La sentència fou apel·lada per Pere Pau a la Reial Audiència, i l'apel·lació fou acceptada el 18 de maig de 1776. Novament tingueren lloc desavinences entre les parts litigants, les quals, esgotades del camí judicial i gràcies a la intervenció d'algunes «personas desinteressadas», arribaren, el 2 de febrer de 1777, a una concòrdia. En general, aquesta no fou gaire favorable als interessos dels naipers, ja que acabaren cedint i pagant a Eulàlia els drets d'herència que reclamava, més els interessos: un total de 1.450 lliures. L'única cosa favorable que aconseguiren fou pagar a mitges les despeses notariales.⁴⁹

Mentre litigava contra la seva germana morí, el 1775, el seu gendre Pau Molins, el candeler de cera i marit de la seva filla Maria Paula, que habitava en una casa amb hort al carrer de l'Hospital, deixant com a hereva universal la seva dona i també una elevada quantitat de deutes, 3.068 lliures. Els creditors es llençaren implacablement sobre la vídua, sobre els fills i, de retruc, sobre el seu sogre, Pere Pau.⁵⁰ L'herència de Molins tenia com a única condició que la vídua en la seva darrera voluntat, o si feia algun pacte entre vius, havia de disposar de l'heretat a favor dels fills comuns. Maria Paula féu inventari dels béns mobles per després vendre'ls en encant públic, mitjançant el corredor de coll Pere Blancafort. De la venda obtingué només 602 lliures, 5 sous i 8 diners; no gaire cosa per eixugar el gran nombre de deutes que deixà el seu marit.

Per un document posterior sabem que Maria Paula feia ja vida separada del seu marit, suposem que cansada de la vida dissipada que aquest portava («per haver mort est en contra de Maria Paula Molins»).⁵¹ La vídua, assistida pel seu pare, arribà a una concòrdia amb els creditors quirografaris, una vegada satisfets els creditors censalistes. Els Rotxotxo argumentaren que la casa que tenia Molins al carrer de l'Hospital «havia poch temps que la havia adquirida baix un crescut cens a què se encontrava obligada de cent cinquanta lliuras, havent donat de entrada sols quatre-centas setse lliuras; que la casa y hort del carrer de Sant Pau se trobaba obligada a diferents

49. AHPB, Baltasar OLIVERAS I DE PLANA, *Protocollum... contractuum 1776 des-1777 des, 2-II-1777*, f. 25v.

50. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Secunda pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1775 juny-des, 19-VII-1775*, f. 70, publicació del testament; 6 i 7-VIII-1775, f. 105, inventari dels béns; i 12-VIII-1775, f. 136, encant.

51. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Prima pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1775 des-1776 juny, 29-V-1776*, f.504, concòrdia signada entre els Rotxotxo, pare i filla, i els creditors de Pau Molins, i el mateix dia, signatures d'apoques.

censals, los quals y las pencions que de ells se devian importaban quasi tant com lo valor de dita casa y hort». I que «en tant que satisfets los funerals y missas quedaba poca cosa, y que de altre part dita Paula Molins pretenia dos mil dos-centas quaranta-sis lliuras, un sou y onse per lo recobro de son dot y creix, y que per consegüent no hi quedaban béns alguns de dit Pau Molins per satisfer quantitat alguna als expressats acrehedors chirografaris». Pere Pau Rotxotxo es comprometia a pagar el 12,5 % del total del deute del gendre, obligant els seus béns, no solament per pura generositat i amor a la seva filla i néts, sinó també per escapar-se ell mateix dels creditors de la filla. Maria Paula prometia acabar de pagar la resta dels deutes. I els creditors signaren les respectives èpoques a Pere Pau per haver rebut el 12,5 % pactat de les quantitats degudes.

Un mes després de la concòrdia signada amb els creditors de la filla, el juny de 1777, Pere Pau Rotxotxo Puigdoura anà al notari per afrontar un altre daltabaix familiar. Es tracta d'una altra concòrdia, aquesta vegada pactada amb el seu hereu, Pere Pau Rotxotxo Armenteras.⁵² El pare, cansat de la «prodigalitat» del seu fill, que es comportava com el seu cunyat Molins, carregant-se de deutes, volia privar-lo d'administrar i contraure obligacions. Com que a parer del seu fill això semblava un mitjà «molt odiós», aquest proposà una altra solució «més proporcionada», que detallà en un escrit fet amb el permís del comte d'Asalto, el governador, ja que estava pres «en una torre de las Canaletas» de Barcelona.

Reconegué que en els capítols matrimonials signats el 1766, el seu pare el declarà hereu universal i que, per raó de la seva prodigalitat, devia unes 3.000 lliures, a més d'altres quantitats que el seu pare ja havia pagat. I per privar-lo a partir d'aleshores de la llibertat de gastar i incórrer en més deutes, se li acudí «que no tinga jo la llibertat sobre explicada de poder disposar de dits béns, per lo cas de morir ab algun fill que arribàs a edat de fer testament, ni de altres qualssevols béns», per la qual cosa donà, per pacte entre vius, l'herència als seus fills. Però es reservà, a la mort del pare, l'usdefruit de tots els béns, amb l'obligació de mantenir la seva esposa i la seva madrastra i sogra.

També es reservà deixar l'usdefruit a la seva dona, sempre que mantingués l'estat de viduïtat, a més de 500 lliures per poder testar a la seva voluntat. I, cas que morís sense fills, els seus béns retornarien al donador. A continuació, féu una llarga relació dels seus creditors, on trobem gent de

52. AHPB, Jaume SANJOAN I NOVELLES, *Quintum manuale concordiarum 1777 maig-agost, 20-VI-1777*, f. 37.

tota mena, fet que evidencia el seu tarannà de *bon vivant*: un receptor de la duana, l'hostalera del Racó, Tomàs Parallada per botons, un sombrero del carrer de l'Hospital per un «sombrero», per sivelles, per una capsa de plata penyorada per 8 duros, una espasa xica per 4 duros, un sabre per 6 duros...

El seu pare al·legà que no estava obligat a pagar els deutes actuals, com no ho estava quan en pagà d'altres anteriors, però considerà que el seu fill ja hauria reflexionat prou i afegí que, per conservar el patrimoni i col·laborar al benestar del jove i de la seva descendència, sense perjudicar el que s'estipulà en els capítols matrimonials, i per tornar a viure junts «ab aquella armonia que correspon», prometia pagar els deutes actuals «ab los plassos, modo y forma que voldré, y ab las composicions y rebaixas que segons consciència podré fer ab los acreedors». És a dir, fer-ho de manera que els creditors no el poguessin perseguir ni obligar en el que pertoca a les quantitats o terminis.

I continua la concòrdia. El pare, sempre generós, per acomplir amb el pacte dels capítols matrimonials d'alimentar, vestir i calçar l'hereu i la seva família, que ara la formaven la dona i tres fills, i «per la butxaca», li donaria 12 lliures i 10 sous cada mes. El fill, per demostrar la seva bona disposició, proposà que la mesada la passessin directament a Francesc Orjussà, sastre de Barcelona i oncle de la seva dona, perquè l'administrés. Però sensatament puntualitzava que, si amb tot la convivència a casa amb el seu fill esdevenia impossible, prometia repartir «los productos líquids de mon patrimoni, y del de nostras mullers, [sens comprendre-hi los productos de ma indústria de las cartas, per ser meus propis]». ⁵³ Elegirien dos experts, un per cada part, els quals havien de valorar la quantitat adequada que se li havia d'assignar. Si entressin en discòrdia, es triaria un tercer, que discerniria la renda a rebre, tant de la casa on habitava com de la torre d'Esparreguera, i d'altres «béns immobles de ma casa com y dels béns de ma muller y nora». De tot plegat es farien dues parts, «ço és, una part per cada un de las deu personas que componem nostra família; y les cinch parts pertocants a mon fill, sa muller y tres fills seus». També permetia que es portessin mobles i l'ormeig per dur una vida digna. Armenteras acceptà aquest capítol, com també acceptaren les dues dones respectives, mare i filla.

El cert és que el patriarca hagué de fer front simultàniament a dos casos d'hereus dilapidadors: el seu fill i el seu gendre. L'hereu escampa es tracta d'un prototipus que en el segle posterior la literatura tractarà a bastament. Els deutes del gendre el continuaran seguint una dècada després de la

53. Els claudàtors figuren al text.

seva mort: el 1785 el pare pagà en nom de la seva filla 150 lliures a Anton Martorell d'una pensió anual d'un censal que gravava les cases del carrer de l'Hospital, heretades per Maria Paula.⁵⁴

Maria Paula tampoc no sortí indemne d'aquesta situació i l'octubre d'aquest mateix any féu testament, ja que havia tingut un «accident appoplèctich, que vàrias vegadas me ha repetit». Deia que podia parlar, «encara que amb algun rosec de la llengua». Ens ha semblat interessant fer el seguiment d'aquest testament, perquè dona molta informació de quina manera el patriarca actuava com a coixí per a tota la família. Escollí com a marmessors el seu pare i el seu germà; Anton Molins, jove botiguer, i Teresa Molins, donzella, els seus fills menors. Demanà que es paguessin els deutes, especialment els que tenia contrets amb el seu pare, unes 83 lliures, que eren part de les 775 que aquest deixà al seu marit el 3 d'abril de 1775, amb la intervenció del religiós Andreu Fontrodona. Aquests diners eren per a una urgència i s'havia donat com a aval unes joies —«alages de or y plata y pedras preciosas». Per eixugar deutes, el marit ja s'havia venut tot el que tenia, per un total de 692 lliures.⁵⁵

Maria Paula especificà que el seu pare l'havia mantingut i la mantindria fins a la seva mort, ja que els lloguers i altres rèdits de les cases que tenia al carrer de l'Hospital no li arribaven per a la manutenció. I, com que no sabia el que li acabaria devent, deixà dit i encomanat que tothom es refiés de la paraula del seu pare i que si aquest li reclamés diners ningú no tingués dret de qüestionar-li la reclamació. Volia ser enterrada al convent dels Trinitaris, al vas de la família, i que els marmessors disposessin la quantitat de misses per la seva ànima. Feia hereus els seus fills: Pau, el gran, que era a Amèrica, Anton i Maria Teresa Molins, donzella, la qual rebé dues quartes parts. Si es necessités vendre, per «lo acomodo» de Teresa o per qualsevol altra raó, les cases del carrer Hospital, els concedia la facultat de firmar la venda i, en tot cas, el seu pare actuaria en nom de Pau, el fill gran absent.

El testament també ens informa d'un altre fet. El fill gran de Maria Paula, Pau Molins, havia anat a buscar fortuna a Amèrica, com també ho faria després Josep Anton Rotxotxo Orjussà, el primer dels fills del segon matrimoni del pare de Maria Paula. Suposem que es tractava més aviat d'escapar de la família o d'un desig d'aventura, que no pas perquè no tinguessin un

54. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Secunda pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1785 juny -des, 31-VII-1785*, f. 95v.

55. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Secunda pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1785 juny -des, 7-X-1785*, f. 313v.

lloc en la indústria familiar.⁵⁶ L'agost de 1785 Pere Pau Rotxotxo donà a Josep Anton Rotxotxo Orjussà, de divuit anys d'edat, permís per anar a Amèrica, a les illes de Barlovento, Puerto Rico, Campeche i l'Havana «para su comercio, y demás fines que al efecto le convengan, [...] sin que por falta de su permiso no dexé de executar todo lo que le sea útil y necesario, pues se le da y concede en toda forma sin la menor restricción, ni limitación».

Però el bon pare Puigdoura no el deixà marxar sense ajuda i li anticipà els seus drets de l'herència.⁵⁷ En el document es deia que, desitjant que pogués aconseguir la seva fortuna «y dar principio a su patrimonio y poner en comercio alguna cantidad», li donava en pagament de la seva llegítima paterna i materna 1.000 lliures, que li faria efectives en el termini d'un mes, amb la limitació que, si moria sense fills, només podria disposar de 500 lliures per testar. Josep Anton confessà donar-se per satisfet i el mateix dia, per si moria en el viatge, atorgà escriptura de donació a favor dels seus pares, reservant-se 250 lliures que lliuraria a Francesc Romagosa, en companyia del qual feia el viatge, perquè pogués realitzar el seu enterrament. Però aquest cop les butxaques paternes estaven ja molt tocades de tant socórrer la família i, per fer efectiva la donació, hom creà un censal de 750 lliures, venut a Daniel Sumalla, rector de Santa Maria de Mataró, i les altres 150 lliures restants s'aconseguien creant altres censals que afectaven les cases del carrer de Jerusalem. Daniel Sumalla faria arribar a Josep Anton les 900 lliures en nom del seu pare.⁵⁸

Tot i les disputes que havia tingut amb la seva única germana Eulàlia, aquesta, a la seva mort, encara tingué el detall de deixar-li 50 lliures, que li féu arribar el seu cunyat Anton Armenteras.⁵⁹

El 1789, quan el *pater familias* ja tenia setanta-un anys, el fill petit, Esteve Rotxotxo i Orjussà, de dinou anys, religiós novici del convent de Sant Agustí, orde dels Eremites, havia de prendre els vots i abans volia disposar dels seus béns. Deixà els que li poguessin competir per herència a la lliure disposició del seu pare, però aquest quedava obligat a pagar 30 lliures anuals als religiosos de l'orde, durant la seva vida natural. També el

56. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Secunda pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1785 juny-des, 5-VIII-1785*, f. 111v.

57. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Prima pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1785 des-1786 juny, 9-V-1786*, f. 559.

58. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Secunda pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1786 juny-des, 30-VI-1786*, f. 23v.

59. AHPB, Baltasar OLIVERAS I DE PLANA, *Protocollum... contractuum 1786 des-1787 des, 17-XII-1787*, f. 285.

seu pare hauria de pagar els viatges que hagués de fer per obediència al seu superior. El pare així ho acceptà i, a més, afegí la donació de dotze missals cada any i la quantitat de 10 sous anuals, dels quals el fill podia disposar lliurement. I, a la mort d'Esteve, el pare o els hereus aportarien 200 lliures per al repòs de la seva ànima, per la qual cosa es creà un censal per aquesta quantitat a favor del prior del convent.⁶⁰

El mateix any, com que continuava ocupant-se del patrimoni de la dissortada Maria Paula, féu una definició de comptes. El motiu: Maria Teresa, la filla de Maria Paula, era a punt de contraure matrimoni i, per això, volien fer la venda de les cases i acabar de passada amb l'administració dels béns per part de l'avi Rotxotxo.⁶¹ Sota la seva cura s'havien recaptat 1.000 lliures, però les despeses pujaven fins a unes 1.400 lliures. Per tant, devien al seu avi prop de 400 lliures. Els comptes ocupen diversos folis on figuren els diferents càrrecs de despeses de la vida quotidiana.

Pere Pau Rotxotxo avi lliurà papers i factures, i els néts —Anton, Maria Teresa i Pau— digueren que estaven conformes i que no reclamarien res. Dos dies després, feren la venda de les cases per fer efectiva l'herència i repartir-la. La part de Pau eren 900 lliures, a Anton li corresponien 1.066 lliures, i a Teresa 2.032 lliures. Es venien la casa amb dos portals, eixida i hort del carrer de l'Hospital, abans de Colom, gravades amb diversos censos. El preu de venda era de 4.640 lliures, que el comprador, Josep Comella, pagà a terminis: 1.500 lliures a Maria Teresa; la part d'Anton la retindria fins que aquest arribés a la majoria d'edat; Rotxotxo avi cobrà 525 lliures, i les 900 de Pau les hi retindria fins al seu retorn i, si morís, passarien als seus hereus, els germans. Als que no pagava, els donava un interès del 3 % des d'aleshores fins a l'entrega dels diners.

El mateix dia de la venda de la casa se signaren els capítols matrimonials de Maria Teresa Molins i Rotxotxo amb Isidre Orrit Rotxolí, adroguer, fill d'Isidre Orrit, cirurgià de Moià. Maria Teresa aportà com a dot 1.800 lliures, més les dues quartes parts dels mobles de l'herència familiar. Isidre féu un escreix de 1.000 lliures. Notem que la situació econòmica dels néts havia millorat notablement.

I un últim disgust per al *pater familias* Rotxotxo. Caietà, l'altre fill del segon matrimoni, «mancebo mediero de tela», volia contraure matrimoni

60. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Prima pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1789 gen-juny, 27-I-1789*, f. 87.

61. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Prima pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1789 gen-juny, 22-III-1789/24-III-1789*, f. 272.

amb Francesca Riera, donzella, filla de Jaume Riera i Casilda, pagesos de Sant Vicenç de Llavaneres, sense el seu permís, per la qual cosa havia fet una instància a Raimundo Cortés, escrivà major de la Cúria Reial Ordinària. Però finalment, per «ciertos motivos aunque no denigratorios del honor de la misma», havia resolt «apartarme del referido matrimonio», deixant lliure Francesca perquè fes el que volgués.⁶²

En un document posterior s'especifiquen més clarament les raons: «Y respeto de haver yo de después reflexionado sobre dicha demanda y haver visto que sin consideración ni reflexión alguna había yo solicitado la dicha licencia, mayormente sin atender que por la celebración de qualquiera matrimonio me apartaba del favor y gracia del referido mi padre, y de no tener medios para suportar los cargos de aquel de manera que por precisión había de parar yo y mi consorte en una suma indigencia. Por tanto, de mi espontánea voluntad renuncio, cedo y me aparto de dicha instancia». Caietà s'havia adonat que no era bo apartar-se de l'ombra protectora del seu pare.

La davallada

Els problemes familiars que li comportaren tantes despeses en relativament poc temps acabaren, finalment, per afectar la marxa de l'empresa. I Pere Pau Rotxotxo Puigdoura es veié obligat a demanar un préstec de 2.400 lliures sense interès a Josep Suñol, veler i comerciant de Barcelona, «per lo augment de la sua fàbrica», fet que durant el seu mandat no havia estat habitual.⁶³

Poc abans de morir atorgà el testament, on es continua fent palesa la seva autoritat com a cap de família.⁶⁴ Elegí els marmessors de la manera habitual, però prescindint del seu fill Pere Pau Rotxotxo Armenteras, definitivament desheretat. Tingué cura del dòcil Caietà, al qual deixà 1.200 lliures com a llegítima paterna i materna, pagadores en el moment de passar a mestre o d'arribar a la majoria d'edat. S'especificà també que rebria aquests diners si fos eclesiàstic secular i només les despeses d'entrada i

62. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Secunda pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1794 juny-des, 18-XII-1794*, f. 468v, i *19-XII-1794*, f. 478.

63. AHPB, Francesc MADRIGUERA I GALÍ, *Manuale... omnes contractus et ultimas voluntates 1795 juny-des, 7-IX-1795*, f. 234.

64. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Manuale contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1796 des-1797 des, 13-VII-1797*, f. 270.

profecia si volgués ser religiós, a més de 15 lliures anuals. Si Caietà volgués parar botiga de la seva professió, podria triar entre les dues que tenien al carrer dels Escudellers Blancs, pagant com a molt 45 lliures per la gran i 36 per la del «cantó».

Al fill gran del segon matrimoni, Josep Anton, que ja havia rebut la llegítima quan partí cap a Amèrica, també el compensà amb 200 lliures, a més de poder fer ús per establir-se de la botiga que no hagués estat triada pel seu germà Caietà. Delegà de nou l'autoritat familiar en la seva dona, «senyora, majora, poderosa y usufructuària», sobre la donació i herència que havia fet al seu fill, Pere Pau Rotxotxo Armenteras, en els capítols, mentre es mantingués vídua. A més, li llegà 1.000 lliures, de les quals podia disposar lliurement de 500, i les restants eren per distribuir-les entre els fills comuns. En la resta de béns que havia donat al seu fill i hereu Pere Pau, per «aportar est de molts anys a esta part una vida desarreglada, desperdiciant y malbaratant en quant ha pogut mon patrimoni, de manera que si hagués estat aquell a sa libera disposició molt temps ha que no existiria, en tant que moltes vegades per llibertar-lo de una infàmia, he tingut a bé pagar molts deutes per ell contrets de quantitats crescudes per ell empleadas en cosas que no me és (ni a ell) decorós expressar-las y a fi de asegurar mon patrimoni al infrascrit», nomenà hereu el seu nét Pere Pau Rotxotxo i Molera. Tanmateix, ordenà a la vídua fer inventari dels seus béns.

Pere Pau Rotxotxo Puigdoura deixà a la seva mort una indústria amb molt de prestigi i una certa solvència, però amb alguns problemes a l'hora de trobar, dins de la família, un cap per dirigir-la. La família comptava com a possibles successors amb l'exhereu, malbaratador irredempt; amb Josep Anton, a Amèrica i sense cap lligam amb la indústria des que partí als divuit anys, i amb el benjamí, Caietà —curiosament llavors «mediero», encara menor d'edat. Per això el nét i nou hereu, Pere Pau Rotxotxo Molera, de trenta-set anys, l'únic format a la indústria, fou triat per Rotxotxo Puigdoura, però tingué una mort prematura, tres anys després que l'avi.

De Pere Pau Rotxotxo Molera pràcticament no hem localitzat informació, només l'hem trobat signant dos documents, i sempre acompanyat de la mare o de l'àvia.⁶⁵ I per acabar caldria remarcar que és estrany que mantingués la solteria a trenta anys, fins a la seva mort. Potser la fama, la mala fama, del seu pare dificultà la concertació d'un matrimoni convenient.

65. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Manuale contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1796 des-1797 des, 9-VIII-1797, f. 297v i 11-XII-1797, f. 481.*

La direcció, suposem, acabà en mans del desheretat Pere Pau Rotxotxo Armenteras, que tot i haver «reflectit sobre si» encara mantenia la mateixa actitud vital: posar-se en negocis tots ells desastrosos —per a ell infal·libles—, com ara el cas de la compra, per 1.500 lliures, d'una partida de pisa fina d'Alcora als valencians Joaquim Pastro, Cristòfol Vilar i Joaquim Masquita, que el duqué novament als tribunals de la Reial Audiència. El negoci el concertà el 1794, i el perseguia encara anys després. Podem veure com continuava jugant amb la carta del suport infal·lible de la fortuna paterna: «prometo al expressat Thomàs Comelles pagar-li ditas mil y sinch-centas lliuras immediatament que se verifiquia la mort de Pau Rotxotxo, mon pare, en sas pròpies mans o de son hereu o sucesor fora banch y taula o altre qualsevol depòsit moneda de or o plata corrent».⁶⁶

En aquesta ocasió fou el mateix Rotxotxo qui va dur el cas als tribunals, desesperat i confiant en la proverbial lentitud de la justícia, per tal d'ajornar, una vegada més, el pagament del deute.⁶⁷ La jugada no li sortí bé i es dictaminà «que la evocación de este pleito ideada por Rochocho no tuvo otro fin que la de diferir el pago de una cantidad líquida, y que él mismo no pudo menos de reconocer solamente que la estaba debiendo a mis principales, tan indulgentes que después de vencido el plazo aún lo otorgaron otro respiro a efecto de evitar y sepultar los enredos que ya entonces les amenazaba, sin avergonzarse de sus caviloras [*sic*] excepciones que seguramente había discurrido por obtener de la bondad de mis principales el nuevo respiro. A esta su torcida intención añadió después los reparos poco menos vergonzosos que expuso, y destruyeron mis principales en escritos de cinco y catorce nove próximo vencidos». Rotxotxo ho reconegué obertament i argumentà, una vegada i una altra, que ell només demanava als creditors un nou ajornament per pagar; que sempre havia tingut la intenció de pagar les 1.223 lliures, 12 sous i 4 diners de la partida de pisa, partida que —deia— no tenia la qualitat pactada i resultà lesiva per als seus interessos; que hi hagué dany en el preu i que fou enganyat perquè necessitava de manera urgent el «gènere» per escapar, novament, d'una situació difícil.

Notícies de l'hereu escampa i de la seva vida alegre en trobem, fins i tot, en els llibres del gremi dels Julians Mercers, per la qual cosa deduïm que no devia ser un fet gaire habitual. El gravador Domingo Pauner, també gravador de naips, comentà a Segimon Casanova, l'andador, que citarien a

66. AHPB, Francesc PORTELL, *Septimum protocollum contractuum et aliorum 1796 gen-des, 24-VII-1796*, f. 335v.

67. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Audiència, Plets civils, n. 9.915.

Llotja Pere Pau Rotxotxo, menor cartaire, perquè tenia uns deutes que devien passar de 2.000 lliures, i que, a més, tenia «una senyora que manté a un duro cada dia».⁶⁸

No obstant portar aquesta vida dissoluta, Rotxotxo Armenteras no deixava la religiositat de banda, com es fa patent en el seu testament, on trobem un altre fet curiós.⁶⁹ Essent a Montserrat, el 14 de setembre de 1800 «per visitar a Maria Santíssima», es veié afectat per «un accident de feridura que me tingué més de dos dies perturbat de potències y sens poder parlar, y trobant-me ara ab ple conexament y clar de potències (que més deu atribuir-se a obra miraculosa de la Verge de Montserrat, a qui de cor invoquí, que a la virtut de la medicina per ser la cura tant repentina y perfeta), per los temors que tinch de una repitició, segons me diuhen los metjes, determino vuy, dia 18 de dit mes y any [setembre de mil vuit-cents], declarar la mia última voluntat», que signà al mateix monestir de Montserrat.

Tan malament es devia veure que deixà dit que «en cas que jo morís a cosa de una jornada distant de Barcelona, vull que mon cos sia traslladat y portat en dita sepultura [vas dels trinitaris], però si és més distant de una jornada, me dexo que me entèrrian dins la yglésia parroquial de a hont mòria». I optimista fins al final, tot i morir ple de deutes, al testament deixà 50 lliures per repartir entre dos fillols seus. Finalment, malgrat la intercessió de la Verge de Montserrat, morí dos anys després, amb cinquanta-quatre anys, el 2 de gener de 1802.

Isabel Orjussà, ja mort el seu marit, davant la situació d'un previsible daltabaix econòmic, tractà d'assegurar la seva pròpia subsistència; de seguida acudí al notari per ocupar-se directament del que era estrictament seu per drets dotals, i nomenà procurador Àngel Rius, llaurador d'Esparreguera, perquè la representés en els drets del primer difunt marit. Després, es dedicà a prendre possessió de les cases que li pertanyien per drets usufructuaris, tot seguint els rituals públics acostumats. Primer, a la gran casa del carrer dels Escudellers Blancs, on notificà als llogaters que la casa havia canviat d'amos.⁷⁰ Acabada la possessió de les cases del carrer dels Escude-

68. AHCB, Gremis, Llibre de Segimon Casanova 4-41, 1796-1798, f. 950, 15-VI-1797.

69. AHPB, Félix VEGUER I AVELLÀ, *Manuale contractuum, instrumentorum et ultimorum voluntatum 1802 gen-des, 23-I-1802*, f. 19v.

70. Així ho féu saber al magnífic Josep Milà, ciutadà honrat de Barcelona i doctor en drets; a Paula Molins, muller d'Anton Molins, sergent de la Reial Maestranza, néts del seu difunt marit; a Maria Illa, muller de Bonaventura Illa, sastre de Barcelona; a Valentí Singla, fuster conductor d'una de les botigues, i a Jaume Illa, sabater, conductor de l'altra botiga.

llers, es féu acompanyar pel notari fins al carrer de Jerusalem per la qüestió dels censos: rebia de Manuel Serrallach, mestre de cases, la meitat d'un cens de 85 lliures i l'altra meitat de Petllari Lavall, cirurgià. A continuació, es desplaçaren al carrer de l'Hospital, on realitzaren el mateix cerimonial davant Josep Anton Savall, apotecari, sobre les cases del qual percebia un altre cens. Dies després, féu el mateix amb els censos que gravaven les cases de la plaça de l'Oli.⁷¹

A fi de no tenir problemes amb la resta dels hereus i seguint les directrius testamentàries del marit, realitzà un inventari, on trobem tot de coses curioses. En primer lloc, la descripció de com era el cartell que anunciava la fàbrica: «una mampara que dóna y se veu des del carrer, part de fusta y part de tela, amb un reixat de fil y ferro sobre la qual mampara si troban pintadas quatre cartas ab un sol, que era la divisa de la fàbrica de cartas que tenia lo difunt y un lema que diu Fàbrica de Rotoxoto». Una descripció que difereix del petit dibuix que es conserva a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, catalogat com a cartell de la indústria. Sembla que part de la fàbrica ocupava aquest portal principal custodiat per la mampara. També ens ha semblat curiós que es conservés encara, a la sala principal, el retrat de Jeroni Mir, pare de Maria Mir, que fou conseller i al qual ara no sabien posar-li nom. I que uns fabricants tan lligats al joc pernicios de les cartes tinguessin molts quadres i escultures de tema religiós. Trobem també la confirmació que el nét i nou hereu visqué amb els avis, al segon pis, i que, a més, era ell qui duia la «bossa» del difunt, on es trobaren: quatre monedes de plata de Portugal de la grandària d'un duro de plata, dues més de plata de la grandària d'una pesseta, i set més igualment de plata de la grandària de mitja pesseta.⁷²

A aquesta situació complicada, conseqüència d'un cúmul de circumstàncies de caire personal —les morts prematures de l'hereu, Pere Pau Rotoxoto Molera, i dos anys després la del seu pare, Pere Pau Rotoxoto Armenteras, que deixà la dona sepultada en deutes—, s'afegí el 1803 la tornada a Barcelona de Josep Anton Rotoxoto Orjussà, que després de la seva desastrosa experiència americana reaparegué reclamant més drets de l'herència paterna. Davant d'això, Isabel Orjussà es veié obligada a mobilitzar-se i a ocupar-se personalment de la fàbrica, agafant les regnes del clan familiar.

71. AHPB, Fèlix VEGUER I AVELLÀ, *Manuale contractuum, instrumentorum et ultimatum voluntatum 1796 des-1797 des*, 27-XI-1797, f. 465, i 11-XII-1797, f. 481.

72. AHPB, Fèlix VEGUER I AVELLÀ, *Manuale contractuum, instrumentorum et ultimatum voluntatum 1796 des-1797 des*, 11-XII-1797, f. 481.

Per trobar una solució als problemes —familiars i fabrils— derivats de la incòmoda situació, promogué una concòrdia força interessant.⁷³ De bell antuvi, s'erigí com a *pater familias*: «Que durant la vida natural de la expresada Ysabel Rotxotxo y Orjussà, major, quede esta usufructuària de tots los béns que foren de Pere Pau Rotxotxo y Puigdoura, son marit, de Pere Pau Rotxotxo y Armentera, son gendre y fillastre, y de Pere Pau Rotxotxo y Molera, son nét, de manera que puga usufructuar-los durant sa vida natural a arbitre de bon varó, ab las obligacions emperò de pagar los mals y càrrechs intrínsechs y extrínsechs a què dits béns estíguian obligats y de mantenir en sa casa y companyia tota la família de Rotxotxo, treballant emperò esta a utilitat de dita Ysabel Rotxotxo y Orjussà, major.»

I, per resoldre la complicada situació econòmica de la seva filla vídua Isabel Molera, la dotà amb certs recursos econòmics propis que li permetessin portar una vida digna, al mateix temps que intentà blindar-los per fer-los inaccessibles a la voracitat dels creditors del seu marit. Per això, Isabel Molera Orjussà hagué de renunciar a tots els seus drets a favor de la mare i del seu germà Josep Anton. Si aquest, Josep Anton, morís sense fills, els drets passarien al seu germà Caietà. A canvi, tots dos germans es comprometien, mentre visqués amb ells, a mantenir-la amb «decència», donant-li 75 lliures anuals per vestir i calçar. En cas de marxar de la casa familiar, cosa que podria fer sense justificar, li cedien l'ús i habitació del segon pis de la casa Rotxotxo, a més de 238 lliures per a la manutenció, els mobles de la casa on habitava, el parament de la llar i l'aixovar. Es comprometien també a alliberar-la de qualsevol deute contret per la «casa Rotxotxo», encara que fos signat per ella, assegurant la quantia de la manutenció amb els diners dels llogaters de la casa familiar.

A continuació, hom tractà de la ja precària situació de la fàbrica i es féu una relació dels principals càrrecs econòmics que afectaven la casa: 1.200 lliures a Caietà, llegades en el testament del seu pare; 1.031 lliures i 16 sous a Vicenç Almirall, fabricant de paper de la torre de Claramunt —833 lliures i 16 sous per paper destinat a la fàbrica, i les restants 198 lliures per un censal de pensió de 62 lliures i un sou. I, finalment, per «remuntar dita fàbrica en termes que done majors productos o lucros necesitan de algunas quantitats, se ha convingut entre dits Ysabel y Joseph Anton [...] pogan pendrer y manllevar tant solament als indicats objectes fins a la quantitat de vuit a deu mil lliuras moneda barsalonesa y obligant per dit efecte y fins

73. AHPB, Fèlix VEGUER I AVELLÀ, *Manuale contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1803 des-1804 des, 17-X-1804*, f. 635.

a dita quantitat lo patrimoni de Rotxotxo [...] Y, present dit Caetano Rotxotxo, lloa y aprova la obligació de ditas quantitats per lo cas de recaurer a ella la poció del dit patrimoni». Josep Anton decidí donar un nou tomb a la seva vida, implicar-se per primera vegada en els negocis familiars i, per poder exercir, obtingué el títol de mestre naiper dos anys després.⁷⁴

Però Isabel Orjussà es trobava vella i cansada. I, commoguda per l'actitud del seu fill gran, Josep Anton, decidí relegar i traspassar-li el càrrec de cap de família, tot signant davant notari un conveni entre tots dos, on Isabel deixava, com sempre, les coses ben lligades: «Essent ja de una edat summament avansada per lo govern dels béns patrimonials, com per la manutenció y giro de la fàbrica, y atenent que lo referit Joseph Anton Rotxotxo li ha manifestat que se encarregaria gustós de una y altre cosa si renunciaba a son favor lo referit usdefruit, y li donaria annualment lo que se considerés necessari per sos aliments y decent manutenció, havent-li aparegut conforme esta proposició, pasaren a tractar sobre ella per medi de personas interesadas en la quietut y benestar de sa família, y convingueren unànimament lo que contenen los capítols avall escrits y següents.» Isabel cedí de bon grat a favor de Josep Anton Rotxotxo «lo ple e íntegro usdefruit», i renuncià deixant «salva e il·lesa la facultat [...] de poder disposar sobre sos béns de la quantitat de mil lliuras, a saber, sinch-centas a sas voluntats y las restants entre los fills als dos comuns, conforme li aparega».

D'altra banda, Josep Anton prometé a la seva mare que, durant la seva vida, li donaria anualment, per terces anticipades, 500 lliures, començant a fer la primera paga el dia que marxés de casa seva. També li entregà el parament de la casa, «trastes y alajas que ella mateixa elegirà, las quals cosas deuran retornar a dit Joseph Anton Rotxotxo o a son hereu seguida la mort de dita Ysabel». Igualment li prometé treure-la indemne de tota i qualsevol obligació que hagués contret relativa a assumptes concernents a la «Casa de Rotxotxo», de la naturalesa que fossin, «a qual fi se'ls encarrega sobre si y sos béns». I, per poder fer efectiva la pensió pactada, li assignà els lloguers de les cases dels Escudellers Blancs.⁷⁵ Aquest mateix any, Josep Anton Rotxotxo Orjussà contragué matrimoni amb Mariana Parull, que no aportà cap dot.⁷⁶

74. AHPB, Vicenç SIMON I LLOBET, *Manual tercero 1805 des-1806 des, I-VII-1806*, f. 283v.

75. AHPB, Marià LLOBET I VAIXERAS, *Secundum... manuale contractuum et ultimarum voluntatum 1806 des-1807 des, 30-X-1807*, f. 295, i *17-XI-1807*, f. 304v.

76. *Ídem*, 28-XI-1807, f. 315v.

Coneguem ara el perfil del que fou el nou director, Josep Anton Rotxotxo Orjussà. Com que era un cabaler amb poques perspectives de poder dirigir i fer carrera en la indústria familiar, marxà a Amèrica als divuit anys en cerca de fortuna el 1785, encara que en alguns documents posteriors es digui que fou el 1783, comptant amb l'ajut econòmic de la llegítima paterna. Obtingué la corresponent llicència i embarcà, amb títol de sobrecàrrec com a segon pilot, a nòlit, a la *saetia Nuestra Señora del Carmen*. La seva aventura americana començà relativament bé, negociant amb mercaderies molt diverses, amb algunes transaccions ja concertades des de la seva sortida de Barcelona, com era acostumat. El 1795 emprengué viatge en el bergantí *San Andrés*, comandat pel capità Manuel Carrera, amb el qual havia pactat l'embarcament de cinquanta pipes, com a negoci propi, més un salari d'oficial. El capità, per recobrar ràpidament les males vendes —amb pèrdues de fins a un 45 %— que es van veure obligats a fer a conseqüència de la seva arribada als ports projectats justament després del correu que avisava de la pau amb França, es volia dedicar a la molt rendible compravenda de sucre i tabac, introduint aquest últim a Jamaica, de contraban. I a partir d'aquest fet començaren les desventures encadenades de Josep Anton.

Precisament, per no veure's involucrat en el contraban, fet que comportava el risc de confiscació de càrrega i buc, optà per abandonar el vaixell on estava enrolat i comprar-ne un de propi, negociar pel seu compte i retornar a Barcelona. Però fou delatat com a desertor pel capità i, en conseqüència, empresonat. Aconseguí sortir lliure de càrrecs i, tal com havia pensat, demanà la llicència per comprar el vaixell —*La Minerva*, de 500 tones i dues cobertes, per 3.000 duros— i tornà a Puerto Rico. Perseguit per la mala fortuna, hi quedà atrapat durant sis anys a causa de la guerra contra Anglaterra. Per aquesta raó, el 1799, quan encara tenia la fragata varada a dues àncores del port, una ràfega de vent del nord-est molt forta colpejà el navili, desplaçant la càrrega i fent rodar uns bocois de tabac. El vaixell escorà i començà a fer aigües. Com que era varat a prop del port, només hi havia un mariner de guàrdia que tot sol no aconseguí emproar el vaixell i, encara menys, contenir el moviment de la càrrega. A més, com que era de nit, les portes de la ciutat eren tancades i el mariner no pogué demanar auxili fins a les cinc de la matinada. I, quan ho aconseguí, el contramestre del port l'informà que no el podia ajudar per falta de gent i que les llanxes de salvament eren fora. I, efectivament, acudiren a ajudar *La Minerva* a les set del matí. El guardià, desesperat, demanà ajut a una goleta francesa que

s'apropava procedent d'Europa, la qual, arrossegant el vaixell, el varà a la platja més propera.

Però l'aventura no acabà aquí. Aconseguiren salvar el vaixell i la càrrega, però quan s'adreçaren al capità del port perquè els desembarranqués de la platja, aquest demanà una suma tan desmesurada que no la podia afrontar. Així ho perdé tot: càrrega i vaixell. Arruïnat i desencantat de l'aventura americana, tornà a Barcelona, a la casa del pare.⁷⁷ És curiós que la literatura catalana no hagi tractat gaire la figura de l'aventurer americà, ni la del ric indià, ni la del desventurat, que suposem que fou la més habitual. Potser perquè la vida era molt dura, perquè es veien obligats, per pura supervivència, a fer coses de les quals no se sentien prou orgullosos com per explicar-les a la tornada.

La Guerra del Francès acabà amb els bons propòsits d'harmonia familiars. El testament d'Isabel Orjussà informa que «en atenció a que lo dit mon fill Joseph Anton Rotxotxo y Orjusà se separà de la mia casa y família en lo dia tres de juny del any mil vuit-cents y vuit, abandonant lo usdefruit que jo li havia cedit ab la concòrdia firmada entre los dos, y també la fàbrica de cartas, sens lo giro y continuació de la qual era imposible mantenir-nos jo y la mia família, motiu per lo qual fou necessari que jo me reintegràs en lo dit usdefruit, y en la administració dels béns, y encarregàs novament de la dita fàbrica, per lo que tinguí de valer-me del altre fill meu Caetano Rotxotxo y Orjusà, lo qual fins al dia de la sua mort ha aplicat tota la sua indústria, y ha treballat y fet treballar en la dita fàbrica de cartas, y aixís treballant e industriant me ha mantingut ab la mia família, y també ab la mia filla Ysabel, ab la decència y conveniència corresponents a la mia persona y edat, y de la demás família; per tant y per los dits motius, deixo y lleigo als fills y fillas del referit Caietano Rotxotxo y Orjusà, néts y nétas mias, tots los crèdits y milloras que des del dit dia tres de juny de mil vuit-cents y vuit he fet y me corresponen en los béns y heretat del dit mon segon marit, Pere Pau Rotxotxo y Puigdoure, fins al dia present y que faré y adquiriré fins al dia de la mia mort.»⁷⁸ I nomenà hereu universal Francesc Rotxotxo Call, el seu nét, fill de Caietà Rotxotxo Orjussà.

Desconeixem per quina raó Josep Anton deixà la família i marxà de la ciutat. Ell sempre argumentà que fou a causa de la guerra, que com tants d'altres s'hagué d'exiliar, però no sembla creïble, ja que la mare restà molt

77. ACA, Reial Audiència, Tribunal de Comerç, C. 7451, J. A. Rotxotxo.

78. AHPB, Josep MARTÍ I FONTANA, *Manuale de contractibus, ultimis voluntatibus et aliis 1811, I-VI-1811*, f. 87.

molesta i tampoc no seguí el camí dels exiliats —Mataró, Tarragona, Palma de Mallorca—, sinó que passà la guerra a Torrelles de Foix, on naixé el seu fill Marià. Suposem que el fet que el seu principal competidor, Joan Josep Macià, sí que hagué de fugir —fou detingut i jutjat pels fets de maig de 1809— li donà la idea. Tampoc no hi ha indicis que la indústria dels Rotxotxo fos precisament represaliada pels francesos; de fet, fou pràcticament l'única que funcionà durant tota la dominació sota el guiatge del germà petit Caietà i, a la seva mort, sota la infal·lible Isabel Orjussà.⁷⁹ El dòcil fadrí mitger Caietà, que es plegà als desitjos del seu pare, abandonant una promesa poc adient, Francesca Riera, filla de pagesos, i que obtingué la mestria de naiper el 3 d'abril de 1805, per tal d'ajudar la família, abans que el seu germà Josep Anton,⁸⁰ finalment contragué matrimoni amb Josepa Call, filla d'Esteve Call i de Maria Casares, provinent d'una família més convenient.⁸¹ I, com molts dels Rotxotxo, morí prematurament, als trenta-cinc anys, en plena dominació, el 4 d'abril de 1811, deixant soles tres viudes: Isabel Orjussà, l'àvia; Isabel Molera, la cunyada i germanastra, i Josepa Call, la dona, embarassada i amb dos fills petits. De les tres dones qui agafà de nou les regnes de l'empresa i família durant la dominació francesa fou la més gran, Isabel Orjussà, la vídua de Pere Pau Rotxotxo Puigdoura, ja que així figura en els pagaments del Cadastre personal.⁸²

La fàbrica passà a ser propietat de Josepa Call, la vídua de Caietà, per herència de la línia directa —recordem que Josep Anton fou desheretat en el testament de la seva mare per haver-la abandonat durant la guerra— i fou ella qui sortí consignada en el Repartiment i pagament per indústria i comerç a la segona dècada del segle. No obstant això, amb uns pactes que desconeixem, acabada la guerra Josep Anton tornà i es reincorporà novament al negoci familiar. Suposem que Josepa Call mai no va voler, o no va saber, fer-se càrrec personalment de la indústria familiar. Per aquesta raó consta que la fàbrica de naips tenia una oficina al carrer de l'Hospital, pos-

79. ACA, Diversos, Dominació Napoleònica, caixa 59, lligall XXXII, 1a part.

80. AHC B, Gremis, Llibre de Segimon Casanova 4-11, 2-B f. 1.119 a 1.121, i AHPB, Vicenç SIMON I LLOBET, *Manual segundo 1804 des-1805 des, 7-XII-1805*, f. 313v.

81. Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), Esposalles, vol. 16, 30 de maig de 1807. APSMP, 7 de juny de 1807. Almenys dos germans de la núvia gaudien d'una situació força acomodada: els comerciants Joan i Josep. Per exemple, trobem Josep comprant una casa a la Rambla pel valor de 22.500 lliures, a AHPB, Josep Maria ÒDENA I MONTELLS, *Vigessimum nonum manuale instrumentorum 1828 des-1829 des, 13-VIII-1829*, f. 251v.

82. AHC B, Gremis, Cadastre personal 1808, a la llista de naipers: «vídua amb un fill que es diu Caietà, viu a plazuela de San Francisco de Asís».

siblement a la casa herència dels Castanys, on devia habitar Josepa, la propietària.⁸³ El seu fill pòstum, Francesc Rotxotxo Call, nascut el 1812, l'únic dels tres germans que la sobrevisqué, fou el primer hereu deslligat de l'empresa familiar, en gran part perquè només tenia nou anys quan l'empresa patí el gran daltabaix. I amb ell i amb l'hereu de l'altra branca, el seu cosí germà Marià —el fill de Josep Anton—, acabem el relat sobre la nissaga de naipers.

De Francesc en sabem molt poca cosa, només que també provà sort a Amèrica, a l'Havana, com a negociant —en els document no es diu mai amb què—⁸⁴ però amb més fortuna que el seu oncle, i que retornà a instal·lar-se a Barcelona a la mort de la mare, el 1860.⁸⁵ Es casà dos cops, primer amb Rosa Constans, amb qui no tingué fills, i després amb Josepa Bastard —el 13 de març de 1872— a la mort del seu marit, Marià Martí, amb qui vivia des de la seva estada a l'Havana, quinze anys enrere. També sabem que deixà una filla mulata adoptada, probablement filla natural, Rosa Rotxotxo Alfonso, que fou declarada hereva universal i, a la mort d'aquesta, ho foren les filles del seu cosí Marià.⁸⁶ Rosa Rotxotxo Alfonso fou la darrera representant d'aquesta branca de la família Rotxotxo. A Francesc, en el darrer matrimoni el trobem vivint a l'Eixample, lluny del carrer Escudellers, al carrer Girona, 86. Potser acabaren repartint-se, de manera privada, les cases del carrer dels Escudellers, tot quedant-se els uns, la branca dels Call, les que donaven a la placeta de Sant Francesc i els altres, la branca dels Parull, les que feien cantonada amb el carrer de la Lleona. Francesc ja no devia tenir casa pròpia quan marxà a Amèrica. Ho deduïm perquè deixà la dona, Rosa Constans, vivint al carrer Ample, a casa d'uns cosins.⁸⁷

83. AHC B, Cadastre, IX-7, Repartiment i pagament per indústria i comerç (1820-21), Lletra N-Z: pagament per terços. En el núm. 358, 24 de març de 1821, hi figura Josefa Rotxotxo, com a fabricant de naips, vivint al carrer de l'Hospital, pagant trimestralment 4 lliures.

84. Al *Diario de la Marina* de l'Havana surt formant part de la junta directiva que explotava la pedrera de marbre anomenada O'Donnell, a l'illa de Pinos (avui de la Juventud), el 1845.

85. AHPB, Joaquim ÒDENA I MOZES, *Segunda parte de este mi protocolo de las escrituras 1860 maig-agost, 2-VII-1860*, f. 370v, protocol·lització del testament de Josepa Call.

86. AHPB, Francesc JORDANA I MIRAPEIX, *Protocolo de los instrumentos públicos 1875 gen-juny, 20-III-1875*, f. 224.

87. AHPB, Ferran FERRAN I SOBREGUÉS, *Protocolo... segundo... de todas las escrituras, testamentos y demás contratos 1845 des-1846 des, 4-IX-1846*, f. 150 v, testament de Rosa Constans, i 12-X-1846, f. 151v, inventari.

No sabem quan ni com retornà Josep Anton de Torrelles de Foix, però ja hem dit que el trobem de nou a la ciutat acabada la guerra, el 1815.⁸⁸ I l'any següent començà a visitar els tribunals per assumptes derivats de la seva lamentable etapa americana. Sembla que la guerra havia aturat els plets, que en tornar a Barcelona li varen caure a sobre, en un curt període, l'un darrere l'altre, i que acabaren afectant la pervivència de la fàbrica. El primer, la reclamació d'un deute, per un canvi marítim, contret el 1795 amb Diego Terry, veí de Gibraltar. El valor del canvi marítim era de 54.290 rals de billó, que amb els interessos pujava fins als 60.000 rals de billó, unes 5.579 lliures.⁸⁹ Negocià un ajornament de dos anys, pagant uns interessos del 10 %. I confià, per saldar el deute, «que debe de heredar de un tío suyo, y los cuales están en Caldes, pues entrando dicho Rotxotxo en posesión de los citados bienes antes de los plazos concedidos se le quedan estos nullos, y deberá inmediatamente proceder al pago, pues así lo exige lo sagrado y antiguo de su deuda». Pensem que l'oncle del qual esperava una bona herència podria ser Francesc Orjussà, sastre. No heretà i el fill es veié afectat per aquest afer.

El plet següent, el mateix any, el juliol, fou cridat a declarar a la Reial Audiència, al Tribunal de Comerç, per una reclamació dels guanys obtinguts per la venda d'una partida de cintes de seda, valorades en 253 lliures i 9 sous, lliurades per Ramon Socias, perxer, a Barcelona, el 19 de maig de 1795, i embarcades al paquebot *Sant Andreu*, patronejat per Manuel de Carerras; cintes que, recordem-ho, foren malvenudes.⁹⁰ La reclamació la féu la vídua del perxer, Francesca Socias Bosch, i la causa es resolgué també en contra seva, però quan ja era mort, l'abril de 1829.

Josep Anton morí d'apoplexia als cinquanta-quatre anys, el 1824, i amb ell la fàbrica de naips. En el testament i codicil, publicat el 20 de juliol del mateix any, disposà l'enterrament en el cementiri comú i no en el vas familiar; llegà 30 lliures a Manuela Parull, neboda i fillola seva, i nomenà hereu universal el seu únic fill Marià Rotxotxo Parull, menor d'edat.⁹¹ El codicil es redactà per protegir Ignàsia Ventura, una vídua que habitava en una

88. AHPB, Josep Maria ÒDNA I MONTELLS, *Vigessimum septimum manuale instrumentorum 1826 des-1827 des, 14-III-1827*, f. 107.

89. AHPB, Ignasi MARTÍ I VIDAL, *Protocolo en el que se continuaran la escrituras públicas 1815 des-1816 des, 11-IX-1816*, f. 242v.

90. ACA, Reial Audiència, Tribunal de Comerç, C. 7451, J. A. Rotxotxo.

91. AHPB, Josep Maria ÒDNA I MONTELLS, *Secunda pars manuale vigessimi quarti instrumentorum 1824 jul-des, 22-V-1824*, f. 96v.

habitació del tercer pis de la casa pairal dels Escudellers Blancs amb «los trastes, robes y mobles [...] a la part que donava al carrer de la Lleona». Els tutors del menor Marià Roxelto Parull, els reverends Josep Cladellas, ecònom de la parròquia del Pi, Josep Serrados, beneficiat de Sant Miquel Arcàngel, i Magí Rovira feren un inventari dels béns trobats a la casa de quatre portals —dos són de botigues, un altre l'entrada principal i l'altre l'escaleta—, on encara quedaven restes de la fàbrica de naips: una premsa petita amb dos cargols, vella, un plec d'unes curioses «cartes hidràuliques» i «una porció de fustas vellas y altrás frioleras de ningun valor». Més un censal de pensió de 21 lliures que prestava Josep Anton Savall, un altre de 42 lliures de Francesc Serrallach i, finalment, un altre censal de 150 lliures que prestava Anna Maria Prin, compartit amb els cosins Francesc, Caietà i Josepa Oriola Roxelto Call, herència de la seva tia Isabel Molera, morta sense descendència uns anys abans, el 13 d'agost de 1821.⁹²

Isabel Molera, la vídua de Roxelto Armenteras, havia nomenat com a hereus els seus nebots Roxelto: Francesc i Josepa Oriola, fills de Caietà, i Marià, el fill de Josep Anton. I com que la majoria eren menors d'edat, es féu un inventari dels béns trobats a la casa d'Escudellers Blancs on habitava, amb —per primera i única vegada en el cas dels Roxelto— una relació dels papers i de les escriptures que guardava i de les terres que els quedaven: «Una heretat dit lo Mas Febrer, situat en lo terme de Esparaguera del present bisbat», «unas pessas de terra concedida a rabassa morta a favor, so és, dos pesas a favor de Francisco Costa y de Jaume Francolí» i, finalment, «un cens de pensió anual cent y cinquanta lliuras barcelonesas, radicat sobre unas casas situadas en la plasa del Oli de esta ciutat» que tenia per herència del seu pare.

Marià Roxelto Parull només tenia quinze anys a la mort del pare, i pertanyia a aquella primera generació dels Roxelto que no eren naipers. Els plets del pare, que foren resolts adequadament pels marmessors, el perseguiren durant la minoria d'edat. El 1826, hom pagà el deute amb Diego Terry, gràcies al retorn de les baralles confiscades per Hisenda deu anys abans: «seis mil setecientas cuarenta y seis barajas de naipes útiles, a saber, seis mil quinientas treinta a la española, y doscientas cincuenta y seis a la francesa de que con otras de chicas regulares y averiadas fue hecha aprehensión por el Tribunal de Rentas a dicho Roxelto y han sido mandadas devolver por el Exmo. Sr. Superintendente General a consecuencia del fallo dado en la instancia de apelación ante aquel Supremo tribunal seguida;

92. AHPB, Josep Maria SAYROLS I MENÓS, *Manuale instrumentorum et testamentorum 1820 des-1821 des*, 13-I-1821, f. 244v, testament, i 3-IX-1821, f. 349, inventari.

mediante lo cual se da a nombre de su principal [Diego Terry] por enteramente pagado y satisfecho de su crédito de los sesenta mil reales reconocido y confesado por dicho Rotxotxo». ⁹³

L'any següent hagueren de pagar altres deutes contrets pel pare pel funcionament de la fàbrica. Un amb Francesc Busoy, escriptent, al qual «li han donat y pagat sexanta lliuras moneda barcelonesa, las quals són y servexen al otorgant en total pago de aquellas noranta lliuras que lo quòndam Joseph Anton Rotxotxo, pare de dit menor, confesa haver rebut graciosament de Mariano Vila, de Molins de Rey, quals li prestà per la conservació de la sua fàbrica de cartas y confessà deurer ab lo vale particular que li-n firma als dos de desembre de mil vuit-cents vint». I el 14 de març pagaren 200 lliures de les 300 que el 1815 prestà Maria Miguel, vídua de Joan Ferrer, a Josep Anton Rotxotxo per remuntar la fàbrica.

També li negociaren el primer matrimoni amb Antònia Ponsa Boet, filla d'Oleguer Ponsa, flequer, i d'Antònia Boet. El pare de la núvia la dotà amb 1.000 lliures, que no féu efectives i que «promet pagar, en cas de separació [...] la mitat en lo dia de dita separació y la altre mitat de est dia a un any, y així mateix promet mantenir en sa casa y companyia al igual seu de tots los aliments a la vida humana necessaris, tant en sanitat com en malalties, als dits esdevenidors cònjuges y sos fills y família treballant en lo que pугan a utilitat de la casa, y donar annualment al predit Mariano Rotxotxo durant dit temps la quantitat de setanta-cinch lliuras per a fer de ella a sas voluntats». Els curadors de Marià aconseguiren donar un escreix de 500 lliures a la núvia. ⁹⁴

El 1834 arribà a la majoria d'edat i prengué possessió de l'herència paterna. ⁹⁵ Però mesos més tard, el 1834, seguia perseguit pels deutes del pare, ja que es dictà la sentència condemnatòria per l'assumpte de les cintes de seda que s'arrossegava des de 1795! ⁹⁶ Reconeugué que devia 120 duros de plata: «jo, Mariano Rotxotxo, [...] confesso i regonech deurer y voler pagar al senyor Pau Rovira, texidor de cotó, ciutadà de la mateixa, present, la quantitat de cent y vint duros de plata [unes 225 lliures] procedents, los

93. AHPB, Josep Maria ÒDENA I MONTELLS, *Vigessimum sextum manuale instrumentorum 1825 des-1826 des, 20-II-1826*, f. 95v, i AHPB, Josep Maria ÒDENA I MONTELLS, *Vigessimum septimum manuale instrumentorum 1826 des-27 des, 14-III-1827*, f. 107.

94. AHPB, Josep Maria ÒDENA I MONTELLS, *Vigessimum octavum manuale instrumentorum 1827 des-1828 des, 24-XII-1828*, f. 585v.

95. AHPB, Josep Maria ÒDENA I MONTELLS, *Protocolo que es el treinta y quatro de las escrituras 1833 des-1834 des, 21-VIII-1834*, f. 274.

96. AHPB, Baldiri XAMMAR, *Decimum sextum manuale omnium instrumentorum 1833 des-1834 des, 15-VII-1834*, f. 172v.

cent y quinse de aquells tres-cents duros [562 lliures] que Geroni Martí prestà a Joseph Anton Rotxotxo, mon difunt pare, en Puerto Rico a divuyt de maig del any mil vuyt-cents dos, de què dit quòndam, mon pare, li firmà lo corresponent resguart, lo qual ha estat endossat per Antònia Martí y Rovira y Teresa Martí y Rovira, mare y filla, a favor del referit senyor Pau Rovira a vint-y-dos de juny propassat de est any, com a successoras». Ja havia pagat 185 duros i negociava un ajornament de dos anys pels 120 restants. El 30 de desembre de 1834 es tornà a casar amb Teresa Vilaró, amb qui tingué quatre fills: Josep, Maria Mercedes, Eulàlia i Josepa. Aquesta branca serà la que donarà continuïtat a la família.

Els quatre cantons Rotxotxo

Durant els dos-cents anys de funcionament ininterromput de la fàbrica de naips els Rotxotxo van viure i treballar a les finques que conformen l'encreuament dels carrers Rauric, Tres Llits, Lleona i Escudellers Blancs. Aquest encreuament esdevingué un punt de referència de la ciutat, una fita coneguda com «els quatre cantons dels Rotxotxo». D'aquests immobles hem trobat molt poca documentació que en certifiqui l'adquisició. Tanmateix, estem segures que en part els tenien en propietat, però d'altres probablement només els tenien per a lloguer, com per exemple les cases del carrer Rauric. La localització no fou triada a l'atzar, sinó de manera premeditada, ja que era molt a prop del taller dels Carmini, a la plaça de la Trinitat, i tot el recorregut al llarg dels Escudellers Blancs constituïa una important zona dedicada al joc.⁹⁷

La primera propietat dels Escudellers Blancs fou adquirida el 1628, en emfiteusi, a Eufrosina Folch, abans vídua de l'escudeller Antoni Mestre. Eren uns horts tancats, amb dues petites portes que s'obrien al carrer dels Tres Llits, tocant al d'Escudellers Blancs.⁹⁸ El 1632, en un dels horts, precisament el que tocava als Escudellers Blancs, ja hi havia unes cases construïdes per Pere Pau Rotxotxo.⁹⁹ Cases que de moment no semblaven habitar,

97. *Ibidem*, plànol de la p. 49.

98. AHPB, Francesc AQUILES (menor), *Decimum septimum protocolum sive manuale 1627 des-1628 des, 6-VIII-1628*, s. f.

99. AHPB, Epifani TERRÉS, *Tercium protocolum sive manuale, 1631 des-1632 des, 5-VI-1632*, f. 310, Antoni Mestre ven a Josep Vilasalo un violari que avala amb propietats diverses, entre elles un cens que cobra de Pere Pau Rotxotxo per uns horts amb cases construïdes al carrer dels Tres Llits.

i que llogaren el 1637, per tres anys, a Jaume Basses, un macip de ribera, a 20 lliures l'any.¹⁰⁰ El 1642 llogaren una altra casa amb hort, al mateix carrer dels Tres Llits, a Jaume Barba, un revenedor, per tres anys, ara amb la condició que quan «jo voldré [...] mudar-me en ella me hajau de dexar dita casa vàcua y expedida y hajau de dexar-la dins deu dies après que us ho hauré notificat de paraula o en escrits», a més de no tenir permís per tenir «joc de ningún gènere», ni taverna.¹⁰¹ I el 1651 tenim notícia que els Rotxotxo habitaven al carrer dels Tres Llits, a la casa abans llogada a Jaume Basses; encara que probablement s'hi havien instal·lat amb anterioritat, quan abandonaren la casa llogada al carrer de la Bòria.¹⁰² Aquestes propietats se les quedà Pere Pau Rotxotxo Castanys per evitar perdre-les del tot amb el daltabaix del pare, el 1719, com a part de l'herència de la mare, Eulàlia Castanys.¹⁰³

Sabem que la família anà augmentant les possessions en aquesta voreira del carrer dels Escudellers fins arribar a la placeta de Sant Francesc, per la venda feta el 1707 per fer front als deutes diversos contrets per Pere Pau Rotxotxo Mir. Les cases venudes, unes eren «grans», amb tres portals que tocaven al carrer dels Escudellers Blancs, davant del carrer que portava a la plaça de la Trinitat, i dues eren «petites», situades al costat de les grans. Totes estaven gravades amb censos diversos. D'aquestes cases no hem trobat ni quan ni com les varen adquirir. Confrontaven a orient amb honors dels successors de l'aromatari Pau Bartomeu i part amb el carrer que porta a la plaça de la Trinitat; al sud amb honors d'Epifani Fermat, que abans eren del notari Lluís Coll, i part amb honors del peller Josep Rius; a occident amb el carrer del Vidre, i al nord amb el carrer dels Calderers i part amb honors de Francesc Barthamon. El preu era de 244 lliures.¹⁰⁴

El patrimoni al carrer dels Escudellers Blancs, de la banda de ponent, augmentà amb l'herència de Josepa Puigdoura. Però, atès el daltabaix de la guerra i els deutes inacabables, es vengueren una part del patrimoni: unes

100. AHPB, Lluís COLL, *Manual 1635 gen-1637 des, 24-XII-1637*, s. f.

101. AHPB, Lluís COLL, *Manual 1642 feb-des, 15-II-1642*, s. f.

102. AHPB, Joan BAPTISTA VIDAL, *Undecimum prothocollum sive manuale instrumentorum, 1650 des-1651 des, 20-II-1651*, f. 61, concòrdia per una finestra que Jaume Basses havia fet quan tenia llogada la casa.

103. AHPB, Salvador PI, *Liber secundus capitulorum matrimonialium, transaccionumque et concondiarum ac aliorum contractuum 1718 març-1727 nov, 15-II-1719*, f. 25, per assegurar un censal obliga especialment les cases i l'hort que té als carrer d'Escudellers Blancs, cantonada dels Tres Llits, que són seves per «dot i creix de la quòndam Eulària Rotxotxo i Castany, sa mare».

104. AHPB, Josep SIMON, *Manual 1706 des-1707 des, 2-IV-1707*, f. 134.

cases al carrer d'en Roig Sacs o d'en Quintar, a prop del carrer dels Escudellers Blancs, per 500 lliures.¹⁰⁵ D'aquestes propietats de la banda de ponent, se'n perd la pista al segle XIX.

La casa que era la més coneguda, i l'única que es conserva, la trobem a l'altra banda del carrer dels Escudellers Blancs, a orient, fent cantonada amb el de la Lleona. És una casa de cinc portals i tres pisos. De fet, eren dues finques, l'una al carrer de la Lleona i l'altra, el casal, als Escudellers. Pel testament del primer Pere Pau Rotxotxo naiper sabem que ja hi habitaven el 1662, però probablement ja ho feien abans.¹⁰⁶ Entre 1749 i 1756 feren diverses obres de millora a la finca, a la part del carrer dels Escudellers, obres que no queden reflectides a l'única data que figura al portal principal, 1766.¹⁰⁷ Dels cinc portals d'Escudellers, a més de la porta de l'escala i les destinades a ús propi, tenien dues botigues que podien llogar o destinar a d'altres negocis de la família. La casa d'Escudellers passà a mans d'Isabel Orjussà a la mort del seu marit, Pere Pau Rotxotxo Puigdoura, document que també facilita els noms dels cinc inquilins que habitaven en aquell moment a la finca.¹⁰⁸ Els lloguers d'aquestes finques rendien, el 1807, més de 500 lliures.¹⁰⁹

Ja des del segle XVII trobem la família Rotxotxo repartida, ocupant indistintament els immobles que formen la cruïlla: els Castanys i després Caietà vivien a una casa del carrer de Rauric.¹¹⁰ Pere Pau Rotxotxo Puigdoura, en el moment de morir, habitava a la placeta de Sant Francesc, a la casa

105. AHPB, Josep Francesc FONTANA, *Decimum manuale instrumentorum 1714 des-1715 des*, 30-XII-1715, f. 4.

106. AHPB, Joan Baptista VIDAL, *Secundus testamentorum liber 1642 agost-1670 juliol*, 29-XI-1662, f. 75v.

107. AHPB, Francesc MAS I GÜELL, *Quartum manuale... diversorum contractuum 1748 des-1750 des*, 26-X-1749, f. 173; i AHPB, Francesc MAS I GÜELL, *Manual de differents contractes 1755 des-1756 des*, 22-VIII-1756, f. 320.

108. AHPB, Fèlix VEGUER I AVELLÀ, *Manuale contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1796 des-1797 des*, 13-VII-1797, f. 270, testament de Pere Pau Rotxotxo i Puigdoura, on deixa les botigues, pagant lloguer, als seus fills Josep Anton i Caietà. I 27-XI-1797, f. 465v, pressa de possessió per part d'Isabel Orjussà.

109. AHPB, Marià LLOBET I VAIXERAS, *Secundum... manuale contractuum et ultimarum voluntatum 1806 des-1807 des*, 17-XI-1807, f. 304 v, Josep Anton destina les rendes dels lloguers a la manutenció de la seva mare.

110. Pel testament de Castanys, AHPB, Fèlix VEGUER AVELLÀ, *Prima pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1764 des-1765 juny*, 8-II-1765, f. 131v. I Caietà hi morí, AHCB, Gremis, Llibre de Segimon Casanova, 4-38, f. 1.311.

probablement herència de la seva dona.¹¹¹ Isabel, la vídua d'Armenteras, també hi residia, segons el Cadastre personal, des de 1798 fins a 1808. D'altres vivien al costat de la fàbrica, al casalot emblemàtic dels Escudellers cantonada amb la Lleona, on s'ubicà sempre —sembla— la fàbrica de naips.

Aquest casalot esmentat fou l'última propietat que quedà en mans dels Rotxotxo, i no dels hereus. No sabem com la casa passà a mans del desheretat Josep Anton, i d'aquest al seu fill Marià, que la conservà, però on deixà d'habitar-hi a causa del seu ofici, que el portà, vers el 1850, a fer de majordom a una fàbrica de fideus a Vilanova i la Geltrú. Assolida la majoria d'edat i desapareguda la bicentenària fàbrica de naips, remodelà la propietat per treure més profit dels lloguers.¹¹² I al 1865 la inscriví al Registre de la Propietat, i és en aquesta escriptura notarial on apareix la descripció més clara de la finca, d'uns 273,425 metres quadrats i valorada en 100.000 pesetes.¹¹³ Com hem dit, l'únic vestigi actual d'aquells «quatre cantons Rotxotxo» és aquesta casa, coneguda actualment com «els cinc portals».

També posseïren, per diverses herències, altres immobles a la ciutat de Barcelona i alguna finca rural, per bé que poques. Recordem-les: les cases dels carrers de Jerusalem i de l'Hospital, herència dels Castanys, que potser fou la darrera raó social de la fàbrica de naips, a nom de Josepa Call, vídua de Rotxotxo. I les cases de la plaça de l'Oli, herència dels Molera. Del patrimoni rural només conservaren el Mas Febrer, al terme d'Esparreguera, herència dels Mir; aquest sí que en mans de la línia directa representada per Francesc Rotxotxo Call, que el vengué el 1872.¹¹⁴

111. AHCB, Gremis, Llibre de Segimon Casanova 4-39. f. 89; i AHCB, Gremis, Llibre de Segimon Casanova, 4-41, f. 1.283.

112. AHPB, Josep Maria ÒDENA I MONTELLS, *Protocolo que es el cuarenta y uno de las escrituras 1841 gen-des, 13-VII-1841*, f. 290v, paguen les obres fetes: a la Lleona ha construït de nou una casa de quatre pisos (on hi havia una botiga), més un augment de l'alçada també de fins a quatre pisos a l'edifici del carrer d'Escudellers, alçada màxima permesa per l'Ajuntament. Obres que de seguida donen rendiments, ja que el 1846 lloga les cases a Ignasi Turent i a Miquel Moretó per cinc anys, per un total de 5.445 lliures.

113. AHPB, Joaquim ÒDENA MOZES, *Tomo tercero del protocolo de instrumentos públicos 1865 set-des, 24-XI-1865*, f. 2.030.

114. AHPB, Francesc JORDANA I MIRAPEIX, *Segunda parte del protocolo de instrumentos públicos 1872 jul-des, 1-VII-1872*, f. 639.

La fàbrica

La família sostenia que la fàbrica arrencà el 1624, però el cert és que ho féu el 1637, amb el lloguer del taller de la plaça de la Trinitat i la compra dels estris a la vídua de l'últim dels Carmini naipers, Miquel. A més, ambdues famílies probablement deurien compartir el negoci fins que el primer Rotxotxo obtingué la mestria de naiper el 1639, mestria que demanà de poder pagar en dos terminis. Els Julians Mercers, gremi al qual estaven adscrits els naipers, no deixarien mai tenir negoci propi a algú que fos només un fadrí.

Aquesta compra d'estrís i el lloguer de l'obrador dels Carmini ens havia fet pensar que el primer Rotxotxo féu l'aprenentatge de l'ofici amb ells, però gràcies a la nova documentació consultadaensem que el més probable és que es formés amb els Grosset, els potents fabricants francesos procedents de Lió, per diverses raons.

Primerament, perquè sembla que l'iniciador de la saga Carmini, Joan, fou primer un estamper —no obtingué la mestria de naiper fins al 1611— que orbitava també a l'entorn dels Grosset, ja que apareix, el 1592, signant com a testimoni de Nicolau Grosset en un tracte que aquest tenia amb un fabricant de paper.¹¹⁵ Segon, perquè, com ells, era d'origen francès, i els Grosset tenien preferència a l'hora d'agafar els seus aprenents i fadrins. Tercer, perquè Pere Pau, com els Grosset, també farà els contractes d'aprenentatge davant notari i, com aquests, es farà acompanyar dels seus aprenents.¹¹⁶ Costum que el seu fill Jeroni, i després la nora, Maria Mir, continuen mantenint i que s'allarga

115. AHPB, Salvador MASCLANS, *Undecimum prothocollum sive manuale instrumentorum 1591 des-1592 des*, 9-VI-1592, s. f.

116. Trobem com a *testes*: Pere Larigiós (o Larigós) a AHPB, Lluís COLL, *Plec de documentació diversa 1620-166*, 4-IV-1638, s. f.; Josep Vilagut a AHPB, Joan Baptista VIDAL, *Liber primus capitolorum et concordiarum 1638 maig-1650 desembre*, 4-III-1648, f. 264; Josep Vilagut i Pere Vergonyant a AHPB, Lluís COLL, *[Manuale] instrumentorum 1648 gener-nov*, 18-V-1648, s. f.; els aprenentatges d'Amatori Martí a AHPB, Lluís COLL, *Quaternus aprisiarum diversorum instrumentorum 1643 agost-1644 juny*, 27-XI-1643, s. f.; pacte entre Marianna Bertran, vídua de Felip Bertran, naiper, el seu fill, i Rotxotxo per ensenyar conjuntament a Cristòfor Ferrer, de dotze anys, a AHPB, Lluís COLL, *Manual 1645 gen-nov*, 12-II-1645, s. f., i *testes* de Josep Vergonyant a AHPB, Lluís COLL, *Manual 1646 gen-des*, 11-IV-1646, s. f.

fins a la tercera generació.¹¹⁷ Quart, perquè hi tenien una bona relació, tot i que n'eren els principals competidors, com es manifesta en el contracte de debitori signat entre Pere Pau Rotxotxo i Marianna Grosset.¹¹⁸ I, finalment, perquè, com els Grosset, mantenien amb d'altres naipers, la majoria fadrins, transaccions diverses, sobretot préstecs i debitoris, i encara que no es pugui discernir si a més tenien relacions laborals, sí que demostren una forta relació social.¹¹⁹ Però sobretot perquè creiem que aquesta manera eficient d'organitzar el treball de producció a gran escala fou introduïda a Catalunya pels francesos, fent possible que, amb només deu anys de funcionament, el rendiment d'una fàbrica donés guanys suficients perquè el primer Rotxotxo concertés bons matrimonis per als seus sis fills.

S'iniciaren amb la producció d'un model ja existent, utilitzat pels naipers Carmini i fixat, probablement, per les preferències dels jugadors. Aquest model era conegut a l'època com a «Virida», nom de la nissaga de naipers francesos que des de Lió, gran centre de la indústria paperera en general, inundà amb la seva producció tota la península Ibèrica durant el segle XVI i el primer terç del XVII. Partint d'aquest «Virida», feren una versió pròpia que mantingueren gairebé durant els dos-cents anys i que, per raó del seu èxit, esdevingué un referent per a la resta dels fabricants de Catalunya, donant lloc a partir d'aleshores a un nou model característic conegut com a tipus «català» o «gòtic català», i que el col·leccionisme de naips actual, curiosament, anomena «nacional».

Per notícies obtingudes referents al segle XVIII, però que es poden extrapolar al segle XVII, ara no descartem que la fabricació a gran escala, en forma de protoindústria, convisqués amb petits tallers de producció resi-

117. Són *testes* de Maria: Francesc Nadal i Jaume Torres a AHPB, Benet GÜELL, *Vigesimum nonum manuale instrumentorum et contractuum inter vivos 1683 des-1684 des, 15-IV-1684*, s. f.; Jaume Torres i Jacint Nadal a AHPB, Lluís FONTANA, *Primus testamentorum et aliarum ultimarum voluntatum liber 1670 jul-1691 feb, 10-VIII-1786*, f. 148v; contracte d'aprenentatge d'un Antoni Muns relativament gran, de dinou anys, a AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Manual 1667 des-1668 des, 20-VI-1668*, f. 319v; Joan Baquero, *testes* de Maria Teresa Rotxotxo Vadrines a AHPB, Josep SIMON, *Manual 1706 des-1707 des, 30-V-1707*, f. 233v, i Robert Lapedra a AHPB, Marià RUFESTA I PRATS, *Manual 1707 des-1708 des, 20-I-1708*, f. 10v.

118. AHPB, Lluís COLL, *Coternus instrumentorum 1652 des-1653 abril, 7-II-1753*, s. f.

119. Debitori de Domingo Mateu, jove naiper, per la compra de roba, a AHPB, Lluís COLL, *Plec de documentació diversa 1620-1661, 4-IV-1638*, s. f.; debitori signat per Pau Miró, jove naiper, a Pere Pau Rotxotxo, de 23 lliures, a AHPB, Lluís COLL, (*Manuale instrumentorum 1648-gen-nov, 18-V-1648*, s. f.

dual i ocasional, compartida amb d'altres oficis. No fou aquest darrer el cas dels Rotxotxo, ni des dels seus inicis.

La fabricació de naips a gran escala requeria unes inversions prèvies, tant per als impostos com per a la compra de material fungible, com ara tinta, colors i, sobretot, paper, que, a més del d'estrassa, havia de ser blanc —almenys per a les de major qualitat (les cartes fines o blanques)— i regular, sense taques ni defectes. Suposem que aquestes primeres inversions, les inaugurals, els Rotxotxo les devien compartir amb els Carmini, que, fins a la mort sobtada de pare i fill, creiem que mantenien un bon nivell de producció. Almenys ho fan pensar l'inventari i encants que ens han arribat de Joan i de Miquel, el seu fill.¹²⁰

Com que part de les operacions eren estacionals, com ara la fabricació de la cartolina mitjançant l'encolat de fulls de paper, que només es podia fer amb baixes temperatures perquè la calor feia malbé la cola, la fabricació no devia necessitar una gran quantitat de treballadors fixos. Per a les altres tasques —encerat, tallat, triatge, il·luminació, recompte i empaquetat—, les que es podien realitzar durant tot l'any, podien contractar operaris ambulants de formació diversa. Fins i tot, alguns dels processos —il·luminació, triatge i embolicat— podien deixar-los en mans de dones i nens, com queda reflectit en els estatuts de la Real Fàbrica de Madrid i en alguns dels testaments familiars, on es reclama a les dones que treballin «a utilitat de la casa».¹²¹

Les operacions que requerien una major qualificació del personal —l'elaboració de la cartolina, la impressió o l'aplicació del color amb trepes— eren precisament les realitzades a l'hivern. Això podia permetre que aquests mateixos treballadors compaginessin la fabricació de naips amb els tallers d'indianes, que funcionaven a ple rendiment sobretot a l'estiu, per la necessitat d'eixugar les teles estampades als prats, a l'aire lliure (els naipers feien anar uns escalfadors). Pensem que l'existència prèvia de les protoindústries de naips del segle XVII facilità la posterior implantació de les fàbriques d'indianes a la Barcelona del segle XVIII; una indústria amb la qual compartien en gran part el procediment de fabricació i la formació

120. AHPB, Pere MALLOL (major), *Bossa de vendes y altres contractes y testaments 1615 feb-1644 març, 15-IV-1637*, s. f., inventari de Miquel Carmini Laritjos: tenien sis premses, alguna per estampar altre tipus d'imatges, dos torradors de cartes i 1.488 baralles en procés de producció, a més de motllos diversos.

121. Juan Ignacio PÉREZ, Alberto PÉREZ, «Las barajas de Madrid. Clasicismo, refinamiento y oficio en la industria naipera madrileña entre los siglos XVII y XX», *La Sota* (Madrid), 44 (octubre 2015), p. 42, entre els anys 1685 i 1686 hom contractà sis dones com a oficiales per il·luminar els naips.

dels treballadors. De fet, en etapes posteriors, trobarem que molts naipers elaboraven tots dos productes.

Per treballar a gran escala també es necessitava un local de grans dimensions, i els Rotxotxo optaren per traslladar-se, quan es deslligaren del tot dels Carmini, de la placeta de la Trinitat al carrer d'Escudellers Blancs, on residiren de manera definitiva. La primera etapa de la indústria va, doncs, de 1637 a la mort de Pere Pau, el 9 de desembre de 1662.

Jeroni, l'hereu, obtingué la mestria mesos abans de la mort del seu pare, el 4 de febrer de 1662,¹²² i aconseguí de mantenir el mateix nivell de producció que li permeté exportar i competir amb d'altres centres productors.¹²³ Una característica pròpia dels Rotxotxo, que arrenca amb els primers de la família i es manté fins a les últimes generacions, i que no era gaire habitual a l'època, és que dedicaren pràcticament tots els seus recursos econòmics només a la fabricació de naips; mai no es van avergonyir del seu ofici. Evidentment, en gran part, perquè el rendiment de la fàbrica els proporcionà, com hem vist, una vida acomodada i una quota important de reconeixement social.¹²⁴ L'etapa de Jeroni fou molt curta, de només catorze anys, ja que morí de manera prematura el 1676. La seva vídua, Maria Mir, continuà mantenint la casa des de 1676 fins a la dècada de 1690.

Malgrat que durant tot el segle XVII Europa patí una situació de context bèl·lic gairebé permanent, els conflictes dels anys noranta afectaren especialment Barcelona, ja que la guerra arribà a les portes de la ciutat. I fou justament en aquesta dècada que començà una etapa de decadència de la producció familiar, la qual durà fins a mitjan segle XVIII. El fet que al final del segle XVII, encara sota la gestió de Maria, ja tenien problemes econòmics queda patent per la creació d'un censal venut al seu cunyat Isidre Salvador per valor de 54 dobles d'or (unes 303 lliures), probablement per obtenir el capital necessari per començar la producció. Censal que millora-

122. AHC B, Gremis, Llibre de Consells de la Confraria de Sant Julià 1650 (fins a 1682) 4-12, f. 153.

123. Els Rotxotxo feien naips francesos, toledans i, evidentment, catalans, els anomenats gòtics, com queda patent a l'inventari de Jeroni a AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Quintus liber inventariorum et encantium 1672 març-1677 des, 18-III-1677*, s. f.

124. Hem notat que es desfeien de seguida del patrimoni rural (per venda o cessió en emfiteusi), adquirit per concertacions matrimonials i només conservaven els béns immobles situats a la ciutat de Barcelona, que llogaven o els feien servir com a avals per l'obtenció de capital en forma de creació de censals. Justament Jeroni és l'únic que s'apartarà d'aquest camí, amb el lloguer d'unes terres de conreu per un preu força elevat, a AHPB, Pau Pi, *Sextum protocollum sive manuale 1665 des-1666 des, 28-IV-1666*, f. 127v.

ren i ampliaren dos mesos més tard, però que esdevingué un veritable mal-decap per l'impagament continuat de les pensions, unes 15 lliures anuals.¹²⁵ Maria morí poc després, el 24 d'octubre de 1699, deixant la indústria ja tocada.

Heretà la fàbrica el seu fill Pere Pau Rotxotxo Mir, que havia obtingut la mestria en vida de la seva mare, el 1680, a dinou anys, però dubtem molt que li deixés dirigir l'empresa fins a la seva mort.¹²⁶ Durant el seu llarg mandat —trenta-sis anys— la casa patí de valent i, com hem dit, si no arribà a desaparèixer fou en gran part per la completa manca de competència: la línia hereditària dels Grosset es desfèu de la fàbrica el darrer terç del segle XVII; els Bertran ja havien desaparegut anys enrere, i Anna Maria Rey, la vídua que fabricava naips amb la col·laboració de la branca del cabaler Bonaventura Grosset, morí el 1711. A més, la guerra de 1714 acabà d'esborrar la producció naipera de Barcelona, de manera que a la postguerra només figuren pagant el Cadastre personal de naipers els Rotxotxo i Joan Solà. Aquest darrer, que s'havia guanyat la vida treballant per a Rey, no fou mai una competència real.

Creiem que ja durant la guerra es devia incorporar a la direcció el seu fill, Pere Pau Rotxotxo Castanys. Recordem que Rotxotxo Mir desapareix del Cadastre personal el 1716, en canvi sí que hi surt el seu fill, com a fadrí, treballant a casa del pare. L'any següent, al 1717, també és ell qui trobem pagant, amb baralles, un deute de paper —de 500 lliures— a Isidre Manca.¹²⁷ La direcció de Rotxotxo Castanys, trenta-cinc anys, fou una de les més llargues de la nissaga i fou precisament ell qui començà a redreçar l'empresa, ajudat sens dubte per la fama assolida pels seus predecessors i, com ja hem dit, pel daltabaix de la postguerra, que els deixà sense competència fins a la meitat del segle.

L'estat de la indústria naipera a la Barcelona de la primera meitat del segle XVIII es fa evident quan el 1741 el gremi decidí penyorar a Joan Macià, el paraire fundador de l'altra gran família de naipers barcelonins que esdevingueren els principals competidors dels Rotxotxo, per fabricar naips sense tenir la corresponent mestria. Aquest presentà un memorial de defen-

125. AHPB, Josep SIMON, *Manual 1697 des-1698 des, 19-VII-1698*, f. 414, i *13-IX-1698*, f. 552v.

126. AHCB, Gremis, Llibre de Segimon Casanova, 4-41, 1796-1798, f. 283, 13 d'agost de 1796, «En lo any 1680 fou examinat del ofici de cartaira Pera Pau Retxotxo».

127. AHPB, Joan PLANA I JUNQUER, *Manuale instrumentorum 1717 gen-1718 des, 22-I-1717*, f. 1v.

sa sol·licitant que se li concedís el títol, fins i tot pagant menys i al·legant que no feia mal a ningú, car només hi havia «dos [mestres] de dit ofici» a tot Barcelona.¹²⁸ No obstant això, és evident que algú hi havia d'haver a la ciutat amb la formació necessària per fabricar, a més dels naips per als Rotxotxo, els naips per a Macià.

A la dècada següent començà la remuntada de l'ofici a la ciutat, amb un notable augment de mestres naipers (Domingo Robert, el 1752; Francesc Boix, el 1758; Ramon Ginestà, el 1762...), alguns dels quals sí que sembla que tingueren taller amb una petita producció: Robert, segur, amb la marca de l'estrella, i Boix potser també. Reactivació que no impedirà a la següent generació, la de Pere Pau Rotxotxo Puigdoura —al capdavant de la fàbrica des de la mort del seu pare, al 1766, fins a la seva pròpia mort, al 1797— aconseguir la seva màxima esplendor.

Foren nomenats proveïdors de la Casa Reial (almenys ho foren des de 1787), per bé que competint amb l'existència de la Real Fàbrica de Madrid.¹²⁹ També arribaren a danyar la potent Real Fàbrica de Macharaviaya, que amb 208 operaris i una producció inicial d'1.800.000 baralles anuals, enfront de les 25.000 dels bons temps dels Rotxotxo, es veieren obligats a reduir-la a 600.000 i, finalment, a desaparèixer pel fracàs de les vendes per raó, en part, de la clara preferència del mercat per les catalanes (dites de «Pedro Rejojo o Rexoxo»), atesa la seva extraordinària qualitat.¹³⁰ Les de la Real Fàbrica tenien persistents defectes de fabricació: cartró feble, es desfullaven, sense brunyir o mal brunyides, mida desigual, tacades i més petites que les de Barcelona. Aquestes queixes eren manifestades reiteradament a la correspondència de l'encarregat de les expedicions a Amèrica.¹³¹ S'hauria d'afegir que, a més, les catalanes entraven de contraban —no sabem com o per quin canal— i, per tant, resultaven molt més barates.

128. AHCB, Gremis, Llibre de Segimon Casanova, 4-43, f. 276 i ss., l'altre era el vell Joan Grosset, que durant un temps hagué de marxar a València per falta de feina.

129. AHPB, Fèlix VEGUER I AVELLÀ, *Prima pars manualis contractuum, instrumentorum et ultimarum voluntatum 1786 des-1787 juny, 4-IV-1787*, f. 406: comanda feta per la Casa Reial de 281 dotzenes de baralles per valor de 15.752 rals de billó, que es desglossen així: 13.239 per 239 dotzenes i mitja de baralles 12 pessetes el mall, per a ús del rei i la seva família; i 2.148 rals per un calaix amb 500 baralles per al príncep d'Astúries, a raó de set sous i sis diners la baralla, transport inclòs.

130. María Antonia COLOMAR ALBÁJAR, «Las pruebas y muestras de naipes conservados en el Archivo General de Indias», *La Sota* (Madrid), 19 (1998), p. 66.

131. Aurora GÁMEZ AMIAN, «La Real Fàbrica de naipes de Macharaviaya (1776-1815) para el consumo de América», *La Sota* (Madrid), 19 (1998), p. 34.

Dissortadament no podem assegurar que ens hagi arribat cap baralla d'aquesta brillant etapa, perquè tenim dubtes que l'exposada al Museu Marés de Barcelona fos editada per Puigdoura, ja que creiem que sortí a la venda a partir de 1809. De fet, porta la mateixa signatura de l'administrador de la bolla —un clar López al 6 d'ors— que una altra baralla dels Macià que duu impresa aquesta data d'edició.

La complicada situació familiar de Puigdoura acabà per afectar la fàbrica i ja abans de la mort del pare començà la davallada. Les dificultats de successió generacional són una de les causes més comunes de les defuncions de les empreses familiars.¹³² I l'avi Puigdoura, que ho sabia prou, un mes després d'atorgar testament s'apressà per obtenir la mestria del seu nét perquè fos ell, i no el seu fill, qui portés la direcció. El 9 d'agost de 1797 s'adreçà a l'andador del gremi per fer la sol·licitud i l'11 del mateix mes féu l'examen i recollí el títol de mestre,¹³³ per bé que el seu fill continuà vinculat al negoci familiar.

Per comprendre aquest inici de la davallada de la casa serà molt útil comparar el dos inventaris familiars: el de Jeroni, de 1666, i el de Pere Pau Rotxotxo Puigdoura, de 1797, amb el ja esmentat de Joan i Miquel Carmini, de 1637, i sobretot amb el de Joan Francesc Macià de 1804, el principal competidor de Puigdoura, que els sobrevisqué. Tant el de Puigdoura com el de Joan Francesc Macià, els dos competidors, no tan sols són fets en dates relativament properes, sinó que, a més, són fets en una fase estacional de producció similar, la del fred, a la tardor o l'hivern.¹³⁴

Els Carmini tenien 6 premses en total, 3 Jeroni, i només 2 Puigdoura, enfront de les 5 de Macià, 2 de les quals eren «grans». De paper, els Carmini tenien emmagatzemades 70 raimes de blanc i 3 grosses del d'estrassa. Jeroni tenia 21 raimes de paper d'escriure, 10 més de protocol —el blanc— i una raima impresa. Puigdoura tenia 25 raimes de paper «obrat», 96 de paper «dolent» i 18 d'«usat». Macià tenia 38 raimes a la botiga, però a la fàbrica en tenia 158 de paper blanc i 18 de paper «sens cola». De baralles en procés de fabricació, els Carmini en tenien 1.488, Jeroni 1.440 i Puigdoura només 1.000. Al de Macià no s'especifica. Però de baralles acabades,

132. Són paraules de Josep Maria de Anzizu a «Les dificultats de la successió generacional», *La Vanguardia*, 24 de gener de 2016.

133. AHCB, Gremis, Llibre de Segimon Casanova, 4-41, f. 1.012 a 1.015, agost 1797.

134. AHPB, Francesc PORTELL, *Octavum protocollum testamentorum, inventariorum et encantuum capitolorum matrimonialium, concordiarum, pactorum et aliorum 1804 genes, 19-III-1804*, f. 86v.

llestes per vendre, els Carmini en tenien 336, al de Jeroni no consten i al de Puigdoura 654. Macià en tenia 43.200, una diferència abismal.

Quant als motllos, és molt difícil establir comparacions, perquè en cap cas hi figura una descripció detallada. Al de Miquel Carmini se'ns diu que hi havia motllos de «galeres», 16 motllos de cartes, 16 de creus floreres, 2 de reixades i 2 de reixades de cartes «grans». Al de Jeroni trobem cartes franceses, toledanes, catalanes i «de galeres». Al de Macià no s'especifica. Però on rau la principal diferència entre Joan Francesc Macià i els Rotxotxo és en l'organització de la feina: Macià tenia la fabrica absolutament deslligada del nucli d'habitació i clarament estructurada, mentre que en el cas dels Rotxotxo la fabricació s'estenia per tota la casa, des de la cuina fins al terrat.

Els problemes de direcció es complicaren encara més amb les morts prematures, sobtades i seguides de pare i fill, només tres anys després de l'avi Rotxotxo Puigdoura: Rotxotxo Molera, el nét, el 1800, i el fill, Rotxotxo Armenteras, el 1802. Al problema de falta de direcció s'afegiren les pressions perquè el gremi de naipers es disgregués dels Julians Mercers de Vell, arran de la promulgació de la Reial ordre de 2 de setembre de 1801, i s'unís amb el dels llibreters i impressors, amb l'actuació de la Junta de Comerç com a mitjancera. Però impressors i llibreters només volien admetre els que tenien fabrica, és a dir, els Rotxotxo, Macià i Josep Murlanch,¹³⁵ mentre que la resta, uns setze, que exercien al mateix temps d'altres oficis, eren clarament rebutjats i menystinguts. Creiem que la fusió no es va dur a terme mai, sinó que el gremi de naipers simplement acabà desapareixent.

A la mort dels dos hereus, la vídua, Isabel Orjussà, tornà a agafar les regnes de la casa fins al retorn, el 1803, del seu fill gran, Joan Anton, que no obtingué la mestria de naiper fins al 1806,¹³⁶ i que fins aleshores havia estat absolutament allunyat del món dels naips. I també fins a la incorporació de Caietà, el fill petit, fins aleshores mitger, que ja havia obtingut també la mestria de naiper un any abans.¹³⁷

Suposàvem que havia estat l'etapa de dominació francesa la que havia donat el cop de gràcia a la indústria naipera, però no fou així, tot i que Joan Anton marxà deixant abandonada la família i que Caietà morí en plena ocupació, al 1811. Ho sabem del cert pels dietaris de la recaptació dels

135. AHCB, Gremis, Llibre Segimon Casanova, 4-58, f. 685, 4-IX-1801.

136. AHPB, Vicenç SIMON LLOBET, *Manual tercero 1805 des-1806 des, 1-VII-1806*, f. 283v.

137. AHPB, Vicenç SIMON LLOBET, *Manual segundo 1804 des-1805 des, 7-XII-1805*, f. 312.

impostos de la dominació corresponents als anys 1812 i 1813.¹³⁸ Trobem cotitzant els Rotxotxo, Murlanch, Carles Batlle i Joseph Benoît, un francès establert a Barcelona durant la guerra. La producció dels Rotxotxo quadruplica sempre la de Batlle, el següent en capacitat de producció; la de Murlanch i Benoît és residual. Per exemple, si a l'hivern la producció mensual dels Rotxotxo podia arribar a les 2.076 baralles, la de Batlle no arribava ni a les 200, i Murlanch i Benoît feien 48 i 24 baralles per mes. És a dir, que arribaren a produir unes 14.000 baralles anuals que, encara que no eren les 25.000 dels bons temps, no estava gens malament per ser temps de guerra. Per tant, l'ocupació francesa no en fou el motiu.

A l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona es conserva un document revelador on Josep Anton, el darrer naiper de la nissaga, esmentava la situació desesperada en què es trobava la indústria el 1820, enumerant les causes que suposaren la seva fi, ja que en aquest any la podem donar pràcticament com a liquidada, encara que cotitzés fins al 1821. És una instància dirigida a l'Ajuntament per obtenir l'exempció del pagament dels tres milions de rals a Hisenda.¹³⁹ Hi exposava una sèrie de raons per argumentar la concessió de la gràcia. La primera era la invasió francesa, que l'obligà a emigrar i li causà unes pèrdues valorades en unes 40.000 lliures. Un fet que, com ja hem dit, ens sembla que no era del tot cert. A més, ja hem vist que la fàbrica era l'única que continuava en funcionament. Joan Josep Macià, el seu principal competidor, sí que hagué de marxar per raons polítiques. De fet, fou obligat a tancar la fàbrica i a expatriar-se, i el trobem instal·lat a la ciutat de Palma fins al final de la guerra, el 1814.

La segona raó i, segons ell, la que més l'afectà fou la Reial ordre de 5 de febrer de 1815, promulgant la lliure fabricació de naips, amb l'abolició del gremi de naipers, causa de la desaparició d'una indústria que havia passat ininterrompudament de pares a fills des de 1624. Una disposició que, a més —segons afirmava—, havia afavorit l'aparició de falsificacions i l'establiment d'estrangers. I efectivament, la definitiva dissolució del gremi els obligà a enfrontar-se per primera vegada amb una competència més nombrosa i molt més agressiva. Així, aterraren a Barcelona el potent suís Samuel Bertschinger, provinent del món de les indies, que havia estat majordom d'una fàbrica a Vilanova i la Geltrú; els Comas, abans establerts a Mataró, una altra potent família de naipers centenària; Caietà Forns, Agustí Sanmartí i Torres i Lleó, entre altres. Efectivament, els fabricants de

138. ACA, Diversos, Dominació Napoleònica, Caixa 59, lligall XXXII, 1a part.

139. AHCB, Gremis, Cadastre Memorial, 1821, E-R.

naips es multiplicaren a la segona dècada del segle XIX, com es reflecteix al Cadastre per Indústria i Comerç.

I la tercera, probablement la que en realitat li causà més perjudici, l'aprensió de naips per part de l'administrador de Duanes, el 13 de desembre de 1817, per una causa que era al Suprem d'Hisenda i que tingué com a efecte la interceptació de la fabricació. Concloïa l'exposició descrivint la seva lamentable situació personal: es trobava a la misèria, el seu fill era estudiant als carmelites, havia perdut la casa —no era veritat— i, a més, tenia més familiars al seu càrrec. Acabava insistint, una vegada més, que allò que més havia perjudicat la casa era la lliure fabricació.

Els vents de canvi ja bufaven des del darrer terç del segle XVIII en forma d'un degoteig de petites innovacions. L'aparició dels índexs i les pintes (talls als requadres que emmarquen els dibuixos, lligats als símbols) havien afavorit la creació de nous models de baralles que tingueren una molt bona acceptació, competint durament amb el model gòtic dels Rotxotxo, que acabaren per abandonar. A Madrid, a final del segle XVIII, havien aparegut baralles destinades al col·leccionisme, anomenades de fantasia, de més qualitat i temàtica diversa i no només per jugar, que els Macià de seguida saberen incorporar al seu repertori, creant una bella baralla calcogràfica. En canvi, els Rotxotxo no saberen reaccionar, només foren capaços de fer una imitació de la baralla Macià i de baixa qualitat. Així, passaren de ser imitats a ser ells els imitadors. Es comencen a utilitzar noves formes d'impressió a més de la xilografia (calcografia, litografia, perfils metàl·lics...), nous materials (cartolines), etcètera. Fins que la total industrialització del procés de producció, al darrer terç del segle XIX, acabà per arraconar del tot el mètode artesanal, fent desaparèixer un gran nombre de fabricants i concentrant de nou la producció en unes poques fàbriques. A Barcelona pràcticament només sobrevisqueren al procés els Comas, que han mantingut la producció fins fa pocs anys.

Aquesta imbricació de causes, les de tipus personal en un moment crucial —falta de direcció—, juntament amb una etapa de grans canvis en el procés de producció i el gust dels compradors, foren les que acabaren amb la producció d'una de les més llargues nissagues de naipers de Barcelona, famoses per la qualitat de la seva producció, i probablement per l'atractiva singularitat i sonoritat del seu nom, que actuà com una precursora eina de màrqueting. Acabarem la història amb les paraules de l'últim representant de la família, que fou incapaç d'aturar la desfeta: «Mis mayores tuvieron tiempos tan funestos como los visibles, pero siempre fue Gremio de Naipeiros, por eso se conservaron y no pericieron.»